

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМЛИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ ХУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ
ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ
КЕНГАШ АСОСИДАГИ БИР МАРТАЛИК ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ЖАНУБИЙ ҚОЗОҒИСТОН ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ

НАРАЛИЕВА ШАХЛО ДЖАМАЛОВНА

**УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА ЎЗБЕК ТИЛИНИ ЎҚИТИШНИНГ
МЕТОДИК АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ
(ҚОЗОҒИСТОНДАГИ ТАЪЛИМ ЎЗБЕК ТИЛИДА ОЛИБ
БОРИЛАДИГАН МАКТАБЛАР МИСОЛИДА)**

13.00.02 – Таълим ва тарбия назарияси ва методикаси (ўзбек тили)

**ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2022

**Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
диссертацияси автореферати мундарижаси**

**Оглавление автореферата диссертации
доктора философии (PhD) по педагогическим наукам**

**Contents of dissertation abstract of doctoral of
philosophy (PhD) on pedagogical sciences**

Наралиева Шахло Джамаловна

Умумтаълим мактабларида ўзбек тилини ўқитишнинг методик асосларини
такомиллаштириш (Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган
мактаблар мисолида).....5

Naraliyeva Shakhlo Jamalovna

Improving the methodological foundations of teaching the Uzbek language in
secondary schools (on the example of schools with the Uzbek language of
instruction in Kazakhstan).....21

Наралиева Шахло Джамаловна

Совершенствование методических основ преподавания узбекского языка в
общеобразовательных школах (на примере школ с узбекским языком
обучения Казахстана) - аннотация.....37

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ

List of published works.....41

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМЛИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ
ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ
КЕНГАШ АСОСИДАГИ БИР МАРТАЛИК ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ЖАНУБИЙ ҚОЗОҒИСТОН ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ

НАРАЛИЕВА ШАХЛО ДЖАМАЛОВНА

**УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА ЎЗБЕК ТИЛИНИ ЎҚИТИШНИНГ
МЕТОДИК АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ
(ҚОЗОҒИСТОНДАГИ ТАЪЛИМ ЎЗБЕК ТИЛИДА ОЛИБ
БОРИЛАДИГАН МАКТАБЛАР МИСОЛИДА)**

13.00.02 – Таълим ва тарбия назарияси ва методикаси (ўзбек тили)

**ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2022

Фалсафа доктори диссертацияси (PhD) Жанубий Қозоғистон давлат педагогика университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, рус, инглиз (резюме) Илмий кенгаш веб-саҳифасининг (www.navoiy-uni.uz) ва “Ziyonet” Ахборот таълим порталида (www.ziyonet.uz) жойлаштирилган.

Илмий раҳбар

Сайфуллаева Раъно Рауфовна
филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар

Мухамедова Саодат Худойбердиевна
филология фанлари доктори, профессор

Нуруллаева Шахло Ўктамовна
педагогика фанлари доктори, доцент

Етакчи ташкилот

Бухоро давлат университети

Диссертация ҳимояси Тошкент шаҳар Алишер Навоий номли Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети ҳузуридаги DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 рақамли Илмий кенгаш асосидаги бир марталик илмий кенгашнинг 2022 йил «__» _____ соат__ даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил:100174, Тошкент шаҳри, Ўқитувчи кўчаси, 103-уй. Тел-факс: (99871) 202 44 21; 71 2814511, 71 2814744, 71 2814193. e-mail: info@navoiy-uni.uz).

Диссертация билан Алишер Навоий номли Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (_____ рақами билан рўйхатга олинган). (Манзил: 100125, Тошкент шаҳри, Ўқитувчи кўчаси, 103-уй. Тел-факс: (99871) 202 44 21; 71 2814511, 71 2814744, 71 2814193).

Диссертация автореферати 2022 йил «__» _____ кунни тарқатилди.

(2022 йил «__» _____ даги ____ - рақамли реестр баённомаси).

Қ.Б.Йўлдошев

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш асосидаги бир марталик илмий кенгаш раиси, п.ф.д., профессор

Қ.У.Пардаев

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш асосидаги бир марталик илмий кенгаш илмий котиби, ф.ф.д.

С.Аширбоев

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш қошидаги бир марталик илмий семинар раиси, ф.ф.д., профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон глобаллашув шароитида мактаб она тили дарсларини давр руҳига мос тарзда ташкил этиш, унда ўқувчилар тафаккурини ижодий фаоллаштириш “технологияларининг самарали ва қулай шакллари ишлаб чиқишга эътибор қаратиш, таълим сифатини ошириш, ижодий тафаккур ва прагматик қийматли билим олишни рағбатлантириш”¹ масалалари ЮНЕСКОнинг халқаро таълим концепциясида белгилаб берилди. Ҳозирда Япония, Германия, Буюк Британия, Финляндия, Швейцария, Россия, Венгрия, Корея ва Хитой мактабларида она тили ўқув предметининг ўқитилишига алоҳида эътибор қаратилмоқдаки, бу она тили таълимининг сифатини ошириш халқаро тус олаётганлигидан далолатдир.

Дунё таълимида таҳсил олувчиларнинг, жумладан, мактаб ўқувчиларининг сифатли ўқитилиши, уларнинг интеллектуал қобилиятлари, ижодий тафаккурлари, креатив фикрлашларини шакллантириш ва такомиллаштириш мамлакатларнинг барқарор ривожланишини таъминловчи шартлардан бири сифатида эътироф этилмоқда. Зеро, она тили дарсларида ўқувчиларнинг сўз бойлигини ошириш, нутқий компетенцияларини ривожлантириш, бу борада таълимнинг самарадорлигини таъминловчи воситаларни такомиллаштириш, таълимнинг дидактик таъминотини бойитиш, ўқитиш жараёнида замонавий талабларга жавоб берадиган инновацион усул ва воситалардан фойдаланиш, шунингдек, уларни кенг миқёсда татбиқ этиш бўйича тадқиқотлар олиб борилиши ҳам бежиз эмас.

Статистик маълумотларга кўра, дунё миқёсида эллик миллиондан ортиқроқ одам ўзбек тилида сўзлашишини инобатга олсак, ўзбек тилининг нафақат Ўзбекистон ҳудудида ўқитилиши, балки унинг республикадан ташқарида, қўшни мамлакатлардаги таълими масаласига ҳам эътибор қаратиш муҳим эканлиги аён бўлади. Ҳозирги замон методикасининг ижодий фаолиятни кучайтиришга йўналтирилган ёндашувида ҳам бунга алоҳида диққат қаратилмоқда. Жумладан, чет эл фуқаролари учун ўзбек тилини ўқитиш дастурларини яратиш ва хорижда истиқомат қилаётган ўзбекларнинг ўз она тилларида таълим олишларини таъминлаш учун ўша ҳудудларда ўзбек тили марказларини ташкил этиш ҳамда кенгайтириш каби қатор вазифалар амалга оширилмоқда. Ўзбек тилини ўқитишда Қозоғистонда ҳам ўзбек тили таълимининг методик асосларини ёритиб бериш юзасидан илмий тадқиқотларни янада чуқурлаштириш зарурати мавжуд.

Қозоғистон Республикаси ҳукуматининг 2012 йил 23 августдаги 1080-сонли қарори билан тасдиқланган Қозоғистон Республикасининг давлат мажбурий таълим стандартлари, Қозоғистон Республикасининг 2007 йил 27 июлдаги “Таълим тўғрисида” ги 319-III сонли қонуни, ҚР Фан ва таълим вазирлигининг 2017 йил 25 октябрдаги 545-сонли буйруғи, Қозоғистон Республикаси ҳукуматининг 2017 йил 29 ноябрдаги 790-сонли қарори билан тасдиқланган Қозоғистон Республикасида Давлат режалаштириш тизимининг 85-бандига

¹Incheon Declaration/Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all. Word Education Forum, 19-22 may 2015, Incheon, Republic of Korea. <https://www.ucll.be>

мувофиқ, Қозоғистон Республикаси ҳукуматининг 2021 йил 12 октябрдаги 724-сонли қарори билан тасдиқланган “Миллий маънавий юксалиш” миллий дастури, Қозоғистон Республикасининг 2019 йил 27 декабрдаги 293-VI сонли “Ўқитувчи мақоми тўғрисида”ги Қонуни, Қозоғистон Республикасининг 2020-2025-йилларда таълим ва фанни ривожлантириш Давлат дастурини тасдиқлаш тўғрисида Қозоғистон Республикаси ҳукуматининг 2019 йил 27 декабрдаги 988-сонли қарори, Таълимнинг барча босқичлари учун давлат мажбурий таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида Қозоғистон Республикаси Таълим ва фан вазирининг 2018 йил 31 октябрдаги 604-сонли буйруғи, Қозоғистон Республикаси Таълим ва фан вазирининг 2021 йил 16 сентябрдаги 472-сонли буйруғи, Қозоғистон Республикаси Таълим ва фан вазирининг 2020 йил 6 апрелдаги 130-сонли буйруғи, 2019 йил 29 апрелдаги ПФ-5712-сонли “Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”, 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сонли “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармонлари ҳамда соҳага оид бошқа меъриё-хуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертация натижалари муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Тадқиқот республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. «Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантириш, инновацион иқтисодиётни ривожлантириш» устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Таълим бошқа тилларда олиб бориладиган мактабларда ўзбек тилининг ўқитилиши борасида бир қатор олимларнинг илмий изланишлари мавжуд. Жумладан, Р. Йўлдошевнинг “Таълим рус тилида олиб бориладиган мактабларда ўзбек тилини ўқитиш методикаси” монографияси, “Ўзбек тилини ўрганамиз” номли ўқув қўлланмаси ва қатор илмий-методик мақолалар, М. Рихсиеванинг “Таълим рус тилида олиб бориладиган мактабларнинг ўзбек тили дарсларида ўқувчиларни матн тузишга ўргатиш”² М.С. Эрназарованинг “Таълим қорақалпоқ тилида олиб бориладиган мактабларнинг 2-синфларида ўзбек тилини ўқитиш методикаси”³, М.И. Мирзоҳидованинг “Ўзбек мактабларида қирғиз тилини она тили материалларига қиёслаб ўргатиш (унлилар мисолида)”⁴, Е.Б. Абдувалитовнинг “Таълим қозоқ тилида олиб бориладиган мактабларнинг V-IX синфларида ўзбек адабиётини тил таркибида ўқитиш асослари”⁵, Н. Бекниязованинг “Бошланғич синфлар она тили дарсларида ўқувчиларга матн яратишни ўргатиш методикаси

² Рихсиева М.М. Таълим рус тилида олиб бориладиган мактабларнинг ўзбек тили дарсларида ўқувчиларни матн тузишга ўргатиш: пед. фанлари номз.... диссертацияси автореф. –Тошкент, 1998. – 20 б.

³ Эрназарова М.С. Таълим қорақалпоқ тилида олиб бориладиган мактабларнинг 2-синфларида ўзбек тилини ўқитиш методикаси: пед. фанлари номз.... диссертацияси автореф. –Тошкент, 1999. – 22 б.

⁴ Мирзоҳидова М.И. Ўзбек мактабларида қирғиз тилини она тили материалларига қиёслаб ўргатиш (унлилар мисолида): пед. фанлари номз.... диссертацияси автореф. –Тошкент, 1999. – 26 б.

⁵ Абдувалитов Е.Б. Таълим қозоқ тилида олиб бориладиган мактабларнинг V-IX синфларида ўзбек адабиётини тил таркибида ўқитиш асослари: пед. фанлари номз... диссертацияси автореф. –Тошкент, 2002. – 22 б.

(таълим ўзбек ва қорақалпоқ тилларида олиб бориладиган мактаблар мисолида)”⁶, Д. Тошхўжаеванинг “Матн мазмунини ўз сўзлари билан қайта ҳикоя қилишга ўргатишнинг методик асослари (таълим рус тилида олиб бориладиган мактаблар мисолида)”⁷ номли тадқиқотларида таълим бошқа тилларда олиб бориладиган мактабларда ўзбек тили таълими ва унинг амалиётига эътибор қаратилган.

Шунингдек, Ш.Б. Булекбаеванинг “Она тилини давлат тили билан коммуникатив-когнитив асосда қиёсий ўргатиш (таълим қозоқ тилида олиб бориладиган мактаблар мисолида)”⁸, Ш.Ш. Юлдашеванинг “Давлат тили таълимида ўқувчилар нутқий малакаларини ўстиришнинг илмий-методик асослари (таълим қорақалпоқ тилида олиб бориладиган академик лицейлар мисолида)”⁹ каби тадқиқот ишларида ўқувчиларнинг нутқий малакаларини такомиллаштириш, оғзаки ва ёзма нутқ малакаларини ўстириш усуллари билан боғлиқ муаммолар, А.Қ. Нисанбаеванинг “Ўзбек тили дарсларида матн воситасида ўқувчилар нутқини ўстириш (таълим қозоқ тилида олиб бориладиган мактаблар учун)”¹⁰, С.С. Тажбенованинг “Она тили дарсларида ўқувчиларга назарий билимларни амалда қўллашни ўргатиш методикаси (таълим қозоқ ва ўзбек тилларида олиб бориладиган бошланғич синфлар мисолида)”¹¹ каби илмий-тадқиқот ишларида давлат тилида нутқий кўникма ҳосил қилиш усуллари, ўқувчиларнинг назарий билимларни амалда қўллай олишини таъминлаш учун изланиш методидан фойдаланиш йўллари ёритилган.

Жумладан, 1964 йилда тарихчи олим Б. Нурлибеков Жанубий Қозоғистон мактаблари тарихини ўрганади ва ўз тадқиқотида қисман у ерда яшовчи ўзбеклар, саноклигина бўлган ўзбек мактаблари хусусида маълумот бериб ўтади.¹² Қозоғистондаги ўзбекларнинг республика фан ва маданияти ривожига қўшган ҳиссаси¹³ масаласини тарих нуқтаи назардан ўрганган олима Ш. Ҳамроқулованинг “Билингвал таълим – Қозоғистондаги ўзбек мактабларида”¹⁴

⁶ Бекниязова Н. Бошланғич синфлар она тили дарсларида ўқувчиларга матн яратишни ўргатиш методикаси (таълим ўзбек ва қорақалпоқ тилларида олиб бориладиган мактаблар мисолида). Монография. – Тошкент: Фан ва технологиялар, 2012. – 160 б.

⁷ Тошхўжаева Д.Р. Матн мазмунини ўз сўзлари билан қайта ҳикоя қилишга ўргатишнинг методик асослари (таълим рус тилида олиб бориладиган мактаблар мисолида): пед. фанлари номз... диссертацияси автореф. – Тошкент, 2000. – 20 б.

⁸ Булекбаева Ш.Б. Она тилини давлат тили билан коммуникатив-когнитив асосда қиёсий ўргатиш (таълим қозоқ тилида олиб бориладиган мактаблар мисолида): пед. фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. автореферати. – Самарқанд, 2019. – 52 б.

⁹ Юлдашева Ш.Ш. Давлат тили таълимида ўқувчилар нутқий малакаларини ўстиришнинг илмий-методик асослари (таълим қорақалпоқ тилида олиб бориладиган академик лицейлар мисолида): пед. фанлари номз.... диссертацияси автореф. – Тошкент, 2008. – 23 б.

¹⁰ Нисанбаева А.Қ. Ўзбек тили дарсларида матн воситасида ўқувчилар нутқини ўстириш (таълим қозоқ тилида олиб бориладиган мактаблар учун). – Тошкент: “Aloqa Print”, 2007, - 67 б.

¹¹ Тажбенова С.С. Она тили дарсларида ўқувчиларга назарий билимларни амалда қўллашни ўргатиш методикаси (таълим қозоқ ва ўзбек тилларида олиб бориладиган бошланғич синфлар мисолида): пед. фанлари бўй. фалс. докт. (PhD)... диссертацияси автореф. – Тошкент, 2018. – 49 б.

¹² Нурлыбеков Б. история развития школ Южно-Казахстанского края (1864-1917 гг. И 1917-1924 гг.) // дисс.канд... пед.наук. - Чимкент. 1964.

¹³ Ҳамроқулова Ш. Қозоғистондаги ўзбекларнинг республика фан ва маданияти ривожига қўшган ҳиссаси (1925-2015 йй).– Тошкент.: Янги нашр, 2015.- Б. 174 б.

¹⁴ Ҳамроқулова Ш. Билингвал таълим – Қозоғистондаги ўзбек мактабларида// Сўз санъати, 2021. – 4-сон.–92-96-б.

номли мақоласида ҳозирда мамлакатдаги ўзбекларда миллий тилни сақлаб қолиш муаммосини ўзбек миллий маданият марказларининг ўзбек мактабларида билингал таълим дастурини татбиқ этиш орқали баргараф қилишга уринишлари педагогик жиҳатдан таҳлилга тортилган. Қозоғистондаги ўзбек мактабларида билингал таълим билан боғлиқ Икром Ақром ўғли¹⁵, М. Мусаевларнинг ҳам илмий-методик мақолалари мавжуд¹⁶.

А.Н. Жилиннинг “Жанубий Қозоғистондаги ўзбеклар”¹⁷, А.Н. Жилин ҳамда К.К. Тайжановларнинг “Жанубий Қозоғистоннинг ўзбек аҳолисини ўрганиш (Қорамурт қишлоғининг тарихий-этнографик хусусиятлари)”¹⁸ номли ишларида Жанубий Қозоғистонда яшовчи ўзбекларнинг турмуш тарзи, миллий кадриятлари ва қисман сўзлашув тилига эътибор қаратилган.

Биз тадқиқ этаётган диссертация ишимиз ҳозиргача ўзбек тилини ўқитиш методикасида монографик планда махсус ўрганилмаган.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган илмий-тадқиқот муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация Жанубий Қозоғистон давлат педагогика университети илмий-тадқиқот ишлари режасига мувофиқ “Қозоғистондаги ўзбек тили таълими ва унинг амалиёти” мавзуси доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида ўзбек тилини ўқитишнинг методик асосларини такомиллаштиришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили машғулотларини ташкил этишнинг педагогик муаммосини аниқлаш;

Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактаблари учун мўлжалланган она тили дастури ва дарсликлари таҳлили орқали мавжуд ҳолатни кўрсатиш;

Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили дарсларини ташкил этиш тамойилларини очиқ бериш;

Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили машғулотларини самарали ташкил этиш шакллари ва воситаларини такомиллаштириш;

она тили дарсларида ўқувчиларнинг нутқий (тинглаб тушуниш, ўқиб тушуниш, сўзлаш, ёзиш) компетенцияларини ривожлантириш бўйича методик тавсиялар ишлаб чиқиш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тилини ўқитишнинг методик асосларини такомиллаштириш жараёни танланган.

¹⁵Икром Ақром ўғли. Билингал-Қарноқда // Жанубий Қозоғистон. 2005.

¹⁶Мусаева М. Билингал таълим – мактаб амалиётида // Жанубий Қозоғистон. 2010 йил 18 июнь.

¹⁷ Жилин А.Н. Узбеки в Южном Казахстане // Современное развитие этнических групп Средней Азии и Казахстана. – Москва: Изд. инст. этн. и атрп., 1992.

¹⁸Жилин А.Н., Тайжанов К.К. Изучению узбекского населения Южного Казахстана (историко-этнографическая характеристика селения Карамурт) // Полевые исследования Института этнографии. – Москва, 1984.

Тадқиқотнинг предмети Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили таълимини ташкил этиш мазмуни, шакллари, метод ва воситаларини такомиллаштиришдан иборат.

Тадқиқотнинг усуллари. Диссертацияда кузатиш, суҳбат, анкета-сўровнома, тест, педагогик тажриба-синов, математик-статистик (Стьюдентнинг t-мезони асосида) каби усуллардан фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили дарсларини самарали ташкил этиш воситалари “тафаккур-тил-нутқ” трихотомиясининг ўзаро диалектик қонуниятларига ҳамда шу асосда интеграциялаш технологиясига асосланиши далилланган;

Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили машғулотларини ташкил этиш жараёнига ўқувчиларнинг тинглаб тушуниш, ўқиб тушуниш, сўзлаш, ёзиш компетенцияларини ривожлантириш бўйича методик тавсиялар киритиш орқали такомиллаштирилган;

ўзга тилли ижтимоий муҳитда яшаётган ўқувчиларда когнитив-прагматик, эвристик, интегратив ёндашувга асосланиб, ижодий тафаккурни шакллантириш ва ривожлантириш орқали коммуникатив компетенцияларни такомиллаштириш йўллари аниқланган;

Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили машғулотларини самарали ташкил этиш жараёнида ижодий характердаги ўқув топшириқларидан фойдаланиш ва шу асосда ўқув-билув фаолиятини ўқитувчи-ўқувчи-ўқув материали ҳамкорлигида ташкил этишнинг илмий-методик ва дидактик таъминоти ишлаб чиқилган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили дарсларини ташкил этишда, таълимдаги ўзаро боғлиқлик ва фанлараро алоқадорликни таъминлаш (узвийлик, узлуксизлик, онглилик, кетма-кетлик) тамойиллари орқали ўқувчиларнинг интеллектуал салоҳиятини ошириш илмий-методик жиҳатдан асосланган;

Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили таълимида когнитив-прагматик усулда ўқувчиларнинг тафаккурини шакллантириш ва ривожлантиришнинг методик таъминоти бойитилган;

Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили дарсларини ташкил этиш жараёнида ўқувчиларни ижодий фаоллаштириш, тил хусусиятларини ўргатиш, ўқув материалларининг тил ҳодисаларини аниқлаш, она тили фани мазмунини оптималлаштириш ва ўқитиш методикасини такомиллаштириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги муаммонинг аниқ қўйилиши, назарий маълумотларнинг ишончли манбалардан олинганлиги, тажриба-синов натижаларининг педагогик тадқиқотларга қўйиладиган замонавий талабларга мослиги, ишда қўтарилган муаммо ва унинг ечими қиёсий-танқидий, кузатиш, суҳбат, анкета-сўровнома, тест, педагогик тажриба-синов, математик-статистик

таҳлил усуллари воситасида аниқланганлиги, назарий фикр ва хулосаларнинг амалиётга жорий этилганлиги, олинган натижаларнинг ваколатли ташкилотлар томонидан тасдиқланганлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили дарсларини ташкил этиш жараёнида ўқувчиларни ижодий фаоллаштиришга оид илмий-педагогик қарашлар, назарий ёндашувларнинг ёритиб берилганлиги, ўқув жараёни мазмунининг ўзига хос хусусиятлари, уни ташкил этиш шакли, метод ва воситалари, илмий-методик тавсиялардан фойдаланилиши билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти ишдаги назарий умумлашма ва таҳлиллардан “Ўзбек тилини ўқитиш методикаси”, “Ижодий ишларни ташкил этиш методикаси” фанларидан машғулотлар олиб боришда ҳамда шу йўналишда ўқув қўлланма, дарслик, мажмуалар яратишда, Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили машғулотларини лойиҳалаш жараёнида фойдаланиш мумкинлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили дарсларини такомиллаштириш жараёнида ўқувчиларни фаоллаштириш борасида эришилган илмий натижалар асосида:

Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили дарсларини лойиҳалаш жараёнида ўқувчиларни фаоллаштиришга қаратилган таянч компетенцияларга эришиш учун тил, тафаккур, нутқнинг ўзаро диалектик қонуниятларига асосланган интеграциялаш технологиясидан унумли фойдаланиш зарурлиги хусусидаги илмий тавсиялардан, ўқувчиларнинг ижодий тафаккурини ривожлантиришда педагогик-психологик жиҳатдан тайёргарлигини оширишга оид хулосалардан умумтаълим мактабларининг 5-11-синфлар учун чоп этилган “Ўзбек тили” дарсликларини яратишда, олий ўқув юрти филология йўналишидаги “6В01706-Ўзбек тили ва адабиёти ўқитувчисини тайёрлаш” ихтисослигининг 3-курс талабалари учун мўлжалланган “Ўзбек тилини ўқитиш методикаси” ўқув қўлланмаларини яратишда фойдаланилган (Жанубий Қозоғистон давлат педагогика университетининг 2022 йил 02 февралдаги 04-06/218-сон маълумотномаси). Натижада Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактаблари ҳамда олий таълим муассасаларида она тили дарсларининг самарадорлигига, билим олувчиларда миллий ўзлик ва мафкуравий иммунитетни шакллантириш, уларнинг педагогик-психологик жиҳатдан тайёргарлигини оширишга эришилган;

Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили таълими мазмунининг ҳозирги ўқитиш жараёнидаги хусусиятлари, ўқувчи психологияси, ёш хусусиятлари билан ўқув материаллари орасидаги мувофиқлик даражаси ва уларнинг малака талабларидаги коммуникатив компетенцияларни ривожлантиришдаги роли ҳақидаги хулосалардан, ўқувчиларни ижодий фаоллаштиришда ўқув-билув фаолиятини ўқитувчи-ўқувчи ҳамкорлиги асосида ташкил этиш бўйича тавсиялардан

Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумий ўрта таълим мактабларининг “Ўзбек тили” дастур ва дарсликларини тузишда, “Ўзбек тили (5-8-синфлар учун)” номли методик қўлланмаларни яратишда фойдаланилган (Қозоғистон Республикаси ўзбек этно-маданий бирлашмалари “Дўстлик” ҳамжамиятининг 2022 йил 12 февралдаги 10-сон далолатномаси). Натижада Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактаблари она тили дарсларида ўқувчиларни фаоллаштириш технологияси моделининг ташкилий компонентлари мантиқий, эвристик, интегратив, танқидий, когнитив-прагматик замонавий ёндашувлар ва илмийлик, узвийлик, кетма-кетлик, кўргазмалилик, моделлаштириш каби тамойиллар асосида такомиллаштирилган; ўқувчиларининг ижодий қобилиятларини юзага чиқариш ва ривожлантириш, таълим жараёнини самарали ташкил этиш таъминланган;

Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили дарсларини ташкил этиш жараёнида ўқувчиларни фаоллаштириш технологиясининг ҳозирги даражасини таҳлил қилиш, фаоллаштириш имкониятларини излаш, фаоллаштириш технологияси бўйича тавсиялар ишлаб чиқишга оид хулосалардан Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси “O‘zbekiston” телерадиоканалининг “Бедорлик”, “Адабий жараён”, “Таълим ва тараққиёт”, “Миллат ва маънавият” эшиттиришларида фойдаланилган (ЎзМТРКнинг 2022 йил 02 февралдаги 04-27-2057-сон далолатномаси). Натижада тингловчиларнинг Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили дарсларининг сифат ва самарадорлиги борасидаги тасаввурлари ҳамда билимларини такомиллаштиришга хизмат қилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари 19 та халқаро ва 2 та республика илмий-амалий анжуманларида муҳокамадан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича жами 29 та илмий иш эълон қилинган, жумладан, 3 та методик қўлланма, 7 та дарслик, 8 та халқаро конференция материаллари тўпламида ва 2 та мақола Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссияси томонидан докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш учун тавсия этилган илмий журналларда, 9 та мақола хорижий журналларда чоп этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, уч боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ҳамда иловадан иборат. Умумий ҳажми 160 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Ишнинг кириш қисмида мавзунинг долзарблиги асосланиб, муаммонинг ўрганилганлик даражаси, илмий тадқиқот ишлари режаси билан боғлиқлиги, мақсади, объекти, предмети, вазифалари, илмий янгилиги, назарий ва амалий аҳамияти, тадқиқот натижаларининг жорийланиши ёритилган.

Диссертациянинг биринчи боби “Умумтаълим мактабларида ўзбек тилини ўқитиш масаласи методик муаммо сифатида” деб номланган бўлиб, унда

махаллий ҳамда хорижлик олимлар томонидан амалга оширилган диссертация мавзусига оид тадқиқотлар, шунингдек, Қозоғистондаги ўзбек мактабларида она тили машғулотларини сифатли ташкил этиш муаммоси, Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактаблари учун мўлжалланган она тили дастури ва дарсликлари таҳлили, Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили ўқитилишининг мавжуд ҳолати таҳлилга тортилган. Ўзбек ва қозоқ тиллари орасидаги бир тил оиласига мансублик, ҳудудий чегара нуктаи назаридан Ўзбекистон ва Қозоғистон Республикалари ўртасидаги кўни-қўшничилик, қондошлик ришталари, ижтимоий турмуш тарзининг яқинлиги, икки халқ тили, адабиёти, санъати ва маданиятининг бир-бирига ўзаро таъсири умумтуркий маънавиятнинг ўзига хос қирраларидан бири ҳисобланади, десак, муболаға бўлмайди. Ўзбек-қозоқ халқлари ўртасидаги узилмас ришталар¹⁹ боис Ўзбекистонда яшовчи қозоқ миллати вакиллари учун 318та махсус қозоқ мактаби фаолият кўрсатади.²⁰ Қозоғистон Республикасида, айниқса, юртимизнинг жанубий қисмида кўплаб ўзбек оилалари истикомат қилишади, бугунги кунда Қозоғистонда мингдан ортиқ мактабларда таълим беш тилда – қозоқ, ўзбек, рус, тожик, уйғур тилларида олиб борилмоқда. Қозоғистон Республикасида соф ўзбек тилига ихтисослашган мактаблар сони 11та, таълим ўзбек тилида олиб бориладиган аралаш турдаги мактаблар сони 126тани ташкил этади.

Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили машғулотларини ташкил этиш жараёни муаммолари тўғрисида фикр юритилганда унинг икки жиҳатини фарқлаб олишимиз зарур:

1. Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили машғулотларини ташкил этиш жараёнида таълим мақсади, таълим мазмуни, таълим усули, таълим воситалари ва ўқитувчи-ўқувчи муносабатлари ўртасидаги мувофиқлик билан боғлиқ муаммолар;

2. Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили машғулотларини ташкил этиш жараёни ва унинг муваффақиятли кечишини таъминловчи ижтимоий шароитлар билан алоқадор муаммолар.

Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили машғулотлари таълимни ижодий ташкил этиш йўли билан унинг самарадорлигини ошириш, ёшларни мустақил ҳаётга, ўзаро мулоқотларга, ишлаб чиқариш ва ижтимоий муносабатларга тайёрлаш сифатини ошириш мумкин. Шунинг баробарида, Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили машғулотларини ташкил этишда соҳа мутахассислари, айниқса, мактаб ўқитувчилари орасида ижодий таълимни анъанавий таълимдан фарқлашда тушунмовчиликлар, уларнинг ўзаро тафовутларини ажратишда камчилик, етишмовчиликлар учрашини кузатамиз. Мазкур мактабларда она тили машғулотларини ташкил этиш жараёнида таълим мақсади, таълим мазмуни, таълимни лойиҳалаш ва унинг усули ўртасидаги

¹⁹ Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон – Қозоғистон: азалий дўстлик ва стратегик шерикликка асосланган алоқалар // Халқ сўзи. 2019 йил. 14 апрель. <https://xs.uz/uz/site/newspaper>

²⁰ Азимов И. Бундан ўзимиз манфаатдормиз. <https://kun.uz/news/2021/10/13/>

мувофиқлик билан боғлиқ муаммолар, шунингдек, таълимга салбий таъсир этувчи ижтимоий муаммолар мавжудлиги аниқланди.

Республикадаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактаблари учун мўлжалланган дастурда ўзбек тили ўқитиш билан боғлиқ таълим мазмунида “Тил ва муомала”, “Кийиниш гўзаллиги”, “Оилавий анъана ва байрамлар”, “Ҳайвонот ва ўсимликлар дунёси”, “Хаёлот дунёси”, “Транспорт ва йўл белгилари”, “Коинот сирлари”, “Саёҳат ва дам олиш”, “Қозоғистондаги кўркем масканлар”, “Оламнинг етти мўъжизаси”, “Астана – маданият ва санъат маркази”, “Интернет ва ижтимоий тармоқ”, “Фазони забт этишдаги ютуқлар”, “Мангу боқий эл – муроду мақсадим” каби қатор боб, бўлим номлари келтирилганки, бу усул шу тил эгасининг эътиборини тортади. Шунингдек, ўзбек ва қозоқ халқлари турмуш тарзининг уйғунлигига, икки халқ дўстлигининг мустаҳкамлигига қаратилган мавзуларнинг танланиши ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларининг она тили таълими бўйича ўқув дастурида белгиланган *огзаки ва ёзма нутқ меъёрларини ўзлаштириш, мантиқий тафаккурни ўстириш, сўз бойлигини ошириш, ўзгалар фикрини англашга ўргатиш, коммуникатив саводхонликни ривожлантириш, сўзлашиш маданияти қоидаларига одатлантириш* каби қатор вазифалар мазкур ўқув предмети таълимининг асл моҳияти билан боғлиқ. Қозоғистондаги ўзбек фарзандлари истиқомат қилаётган шаҳар ва туманларда кўпчилик қозоқ ёки рус тилида гаплашишини, телекўрсатувлар, радиоэшиттиришларнинг аксарияти шу тилларда олиб борилишини инобатга олсак, мактабларда “Ўзбек тили” ўқув предмети таълимига ажратилган ўқув соатларининг келажакда кўпайтирилиши қардошлик ришталарини янада мустаҳкамлашга хизмат қилади, деган фикрдамиз.

Синфлар кесимида берилган ўзбек тили фанининг боблар ёки бўлимлар номи назарий терминлар билан номланмаганлиги, аксинча, боб ва бўлимларга боланинг ижтимоий коммуникатив эҳтиёжларини қондириш ёки халқнинг миллий маданияти билан боғлиқ ҳолатда ўзига хос сарлавҳалар берилиши дастурнинг энг эътиборли жиҳатидир. Демак, Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактаблари учун мўлжалланган она тили дастури ва дарсликларидан тақдим этилган таълим мазмуни, ўқув материаллари ўқув предметининг умумий мақсадига мос келади.

Шунингдек, дарс турларининг ҳар бирида ўқувчиларни ижодий ишларга жалб қилиш имкониятлари ниҳоятда кўп, уларни методик жиҳатдан тўғри белгилаб олиш, албатта, педагогнинг маҳоратига боғлиқ. Бир гуруҳ ўқитувчиларнинг дарсларини кузатганимизда уларнинг кўпчилиги анъанавий усулларда ўтказилиши аниқланди. (Қаранг: 1-жадвал)

Қозоғистондаги ўзбек мактабларида она тили таълимини ташкил этишга оид кузатилган ва таҳлил қилинган дарслар усули

Кузатилган дарсларнинг умумий миқдори	Дарс тури							
	Янги мавзунинг ўргатиш ва мустақамлаш дарси		Ўтилганларни такрорлаш ва малака ҳосил қилиш дарси		Билим ва малакаларни умумлаштириш дарси		Билим ва малакаларни назорат қилиш дарси	
110	анъанавий	ноанъанавий	анъанавий	ноанъанавий	анъанавий	ноанъанавий	анъанавий	ноанъанавий
		36	21	20	13	5	7	7
Жами	57		33		12		8	

Таҳлилларимиз ўзбек тилини ўқитиш тизимида Қозоғистонда ўзбек тили таълимининг методик асосларини ёритиб бериш юзасидан илмий тадқиқотларни янада чуқурлаштириш зарурати мавжудлигини кўрсатади.

Ишнинг иккинчи боби “Умумтаълим мактабларида ўзбек тилини ўқитишнинг замонавий шакл ва воситалари” деб номланган. Мазкур боб таркиби “Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили машғулотларини ташкил этишнинг шакл ва методлари”, “Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили машғулотларини ташкил этиш тамойиллари” ва “Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили машғулотларини самарали ташкил этиш воситалари” тарзида номланган учта ички параграфни қамраб олган. Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили машғулотларини ташкил этишда ўқувчиларни фаоллаштириш технологиясини такомиллаштириш борасида изланишлар олиб борилмоқда. Бунинг учун, табиийки, она тили машғулотларида ўқувчиларни фаоллаштиришнинг илғор педагогик усулларида самарали фойдаланиш имкониятларига урғу берилди.

Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили машғулотларини ташкил этишнинг ўзига хос шакллари мавжуд. Бундай машғулотларни ташкил этиш шакллари деганда – а) синф-дарс шакли (анъанавий ҳамда ноанъанавий) ва б) синфдан ташқари ишлар (турли суҳбат, кеча, учрашув, кўрик-танлов, олимпиада, мустақил таълим каби) назарда тутиладики, уларнинг ўтказилишида узвийлик таъминланиши зарур.

Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили машғулотларини ташкил этишда ўқувчининг сўз бойлигини ошириш, сўзларнинг маъно нозикликлари, фарқ ва ўхшашликларини ҳис қилиш ва англаб етиш; тўғри талаффуз қилиш ва хатосиз ёзиш; сўзларни боғлаб гап, гаплардан эса матнлар туза олиш; бирикмалардаги маъновий ва

грамматик, матнлардаги мантиқий хатоликларни топиш ва тузатиш; бир фикрни турли усуллар билан ифодалаш; узилган фикрнинг давомини тиклаш каби қатор мантиқий операцияларни бажариш, нутқ вазиятини тўғри баҳолаш ва тил имкониятларидан унга мос равишда фойдаланиш кўникмаларини шакллантириш ҳамда малакасини ўстиришга хизмат қилувчи методлар назарда тутилади. Шунингдек, умумтаълим мактабларида она тили машғулотларини ташкил этиш жараёнида чуқурлаштирилмаган лингвистик билимлар прагматик вазифалар “сояси”да бўлмоғи, ўқувчининг ақлий фаолияти зинҳор лингвистик қоидалар ва тил қурилишига доир билимлар билан банд қилиб қўйилмаслиги керак.

Мазкур умумтаълим мактабларида она тили машғулотларини ташкил этиш жараёнида семантик жиҳатдан боғланишли, психологик жиҳатдан руҳий-тарбиявий, педагогик жиҳатдан боланинг ёш хусусиятларига мос матнлар; фразеологик бирликлар, мақоллар устида ишлаш ўқувчиларда ҳозиржавобликни тарбиялайди, оғзаки/ёзма саводхонликни таъминлайди, болани нутқий баркамолликка етаклайди.

Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили машғулотларини ташкил этишда 1) она тили ўқитишда таълим, тарбия ва тараққиёт уйғунлигини таъминлай олиш; 2) она тили ўқитишда ҳамиша когнитив-прагматик жиҳатга эътибор қаратиш (назарий билимларни биринчи планга қўймаслик); 3) она тили ўқитишда тизимлилик ва изчилликка қатъий амал қилиш; 4) она тили дарсларида маънавий-маърифий ҳамда тарбиявий мавзудаги матнлардан кенг ва ўринли фойдаланиш; 5) она тили ўқитишда ўқувчиларни онгли, фаол ва мустақил фикрлашга ўргатиш; 6) она тили ўқитишда таълим муҳити, болаларнинг ёш хусусияти ҳамда ўқув имкониятларини ҳисобга олиш каби тамойилларга қатъий амал қилиниши назарда тутилади.

Мамлакатимиздаги умумтаълим мактабларида она тили машғулотларини самарали ташкил этиш воситалари тизимли равишда, дастур ва дарсликлардаги мавзулар моҳиятига уйғун ва ўзаро изчилликда, узвийликда (ўқитувчи томонидан) тайёрланган, уларнинг ўтказилиш методлари лойиҳаланган, натижаси пухта ўйлаб чиқилган дидактик-методик яхлитликдан иборат.

Учинчи боб “Тажриба-синов ишларини ташкил этиш ва натижалар таҳлили”га бағишланган бўлиб, унда Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили машғулотлари самарадорлигини ошириш бўйича тажриба-синовнинг ташкил этилиши, педагогик тажрибадаги самарадорлик мезонлари ва тажриба натижалари умумлаштирилган.

Мавжуд шароит ҳамда кузатишларимиз натижасида шунини таъкидлаш керакки, ўқувчиларнинг ижодий фикрлаш қобилиятлари, мулоқот кўникмаларини изчил ривожлантириш умумий ўрта таълим мактабларида амалга ошириладиган она тили таълимнинг асосий мақсади бўлмоғи лозим. Уни амалга ошириш учун эса, таълим мазмунининг мазкур мақсадга мутаносиб тарзда белгиланишига эришиш талаб этилади. Муаммонинг ечими бир қатор ижтимоий-педагогик омилларга боғлиқ. Жумладан, а) она тили таълими тизимида умумий мақсаддан ташқари хусусий мақсаднинг ҳам қатъий белгилаб

берилиши; б) шахс, давлат ва жамият эҳтиёжлари, фан, техника, технологиялар, ишлаб чиқариш жараёнлари ривожланиши билан боғлиқ ҳолда таълим олдига қўйилган муҳим талаблар ва ўқув-билув мақсадига мос келувчи таълим мазмунини белгилаш; в) Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида билингувал ва кўп тилли таълим усулини қўллашда таълим-тарбия тизими олдига қўйилган асосий талабларни белгилаб олиш; г) мустақиллик йилларида ўзбек тилининг луғат таркибидаги ўзгаришларни инобатга олиш; д) Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактаблари учун “Ўзбек тили” дарсликларининг янги авлодини яратиш; е) Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида “Ўзбек тили” дарсларининг самарадорлигини ошириш учун мазкур ўқув предмети дастури ва дарсликларига ҳамоҳанг “Ахборот банки” базасини яратишдан иборат.

Она тили таълими, унинг мақсадига мувофиқ келадиган мазмунини белгилашнинг дидактик асосларини яратиш эҳтиёжи ва она тили таълимининг янги давр тақозо қилаётган мазмунини белгилашнинг ижтимоий талаблар ва таълим мақсади билан боғлиқ тарзда бир қатор дидактик имкониятлари мавжудлигини ҳам инобатга олиш зарур. Худди шундай асослар жумласига она тили таълимининг ижтимоий талаб доирасини белгилаган ҳолда мақсадга мос келадиган мазмунини танлаш, таълим жараёни тузилишининг мақсади, вазифаси ва даражаларини, мазмунни баён этиш усулларини ҳамда таълим жараёнини амалга ошириш билан боғлиқ бўлган дидактик қарашлар тизимини янгидан белгилаш вазифаси кабиларни киритиш ўринли. Мазкур илмий-назарий қарашларда таълим-тарбия жараёнининг концептуал даражада асосланган мазмуни, таълим натижасининг сифатини баҳолашга хизмат қиладиган мезонлар ва кўрсаткичлар, муайян ўқув предмети негизини ифодаловчи билим ва тушунчалар, таълим мазмунининг муайян даражаси, шакли, тақдим этиладиган ўқув материаллари кўлами, ўқув предмети мақсади ва унинг мазмуни мутаносиблигини таъминлаш тамойиллари, она тили таълими мазмунининг янги модели белгилаб берилади. Мазкур жараёнда юқорида таъкидлаб ўтилганидек, манфаатдор тарафларнинг эҳтиёж ва имкониятлари, яъни давлат ва жамиятнинг муҳим эҳтиёжлари ҳамда таълим олувчиларнинг имкониятлари алоҳида ҳисобга олиниши лозим. Бу, ўз навбатида, ўқув-билув жараёнини назарий-амалий жиҳатдан таъминлаш асосида унинг мазмунини белгилаб беришни тақозо қилади.

Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактаблари учун “Ўзбек тили” ўқув предмети ўқитиш жараёни олдига ўқувчиларнинг мулоқот маданияти, мустақил фикрлаш кўникмаларини шакллантириш мақсадининг қўйилиши ҳам таълим жараёни мазмунини унинг мақсадига мос тарзда белгилаш заруратини кучайтиради. Жумладан, ўзбек тили таълимининг янги мазмуни айнан шу мақсадларга хизмат қилмоғи лозим. Таълим мазмунини янгилаш эҳтиёжи янги педагогик ёндашувларнинг шаклланганлиги билан ҳам бевосита боғлиқ кетади. Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида умумий ўрта

таълимнинг самарадорлигини таъминлаш билан боғлиқ бўлган бундай эҳтиёжни ҳал қилиш муҳим дидактик аҳамиятга эга.

Республикадаги умумтаълим мактаблари учун ўзбек тили таълимининг мақсади, вазифалари, мазмуни, воситалари ҳамда методларини ифодалаган тушунчалар тизими аниқ дидактик ёндашувлар асосида белгилаб берилиши лозим. Сўнгги йилларда умумий ўрта таълим мактабларида амалга оширилаётган таълим жараёни натижалари, мақсади, мазмуни ва методик тизимини ўрганиш, таҳлил қилиш натижалари шуни кўрсатдики, таълим мақсади ва унинг мазмунини белгилашда бу икки тушунчанинг мутаносиблигини таъминлашга эътибор кучайтирилиши зарур (Қаранг: 1-чизма).

1-чизма

Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида ўзбек тили ўқув предмети таълимини дарс цикллари асосида ташкил этишдан кутилаётган натижа

Тавсифи келтириляётган типологияда ҳар бир дарс циклининг мақсади – дарс ядросини кутиляётган натижа ташкил этсагина кўзланган мўлжалга эришиш мумкинлигини фан ўқитувчиси назардан қочирмаслиги зарур.

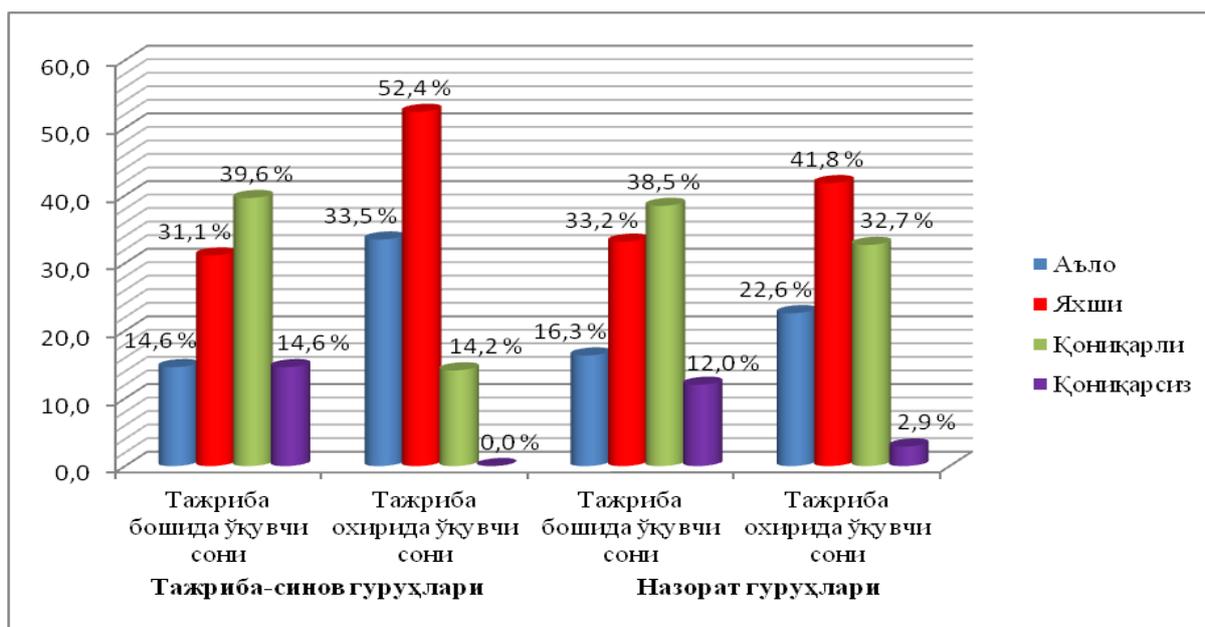
Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили машғулотлари самарадорлигини ошириш мақсадида дарсларни ижодий ташкил этиш муаммоси бўйича тажриба-синов ишлари тўрт ўқув йили мобайнида ўтказилди.

Тажриба-синов иши барча объектлари деярли бир хил педагогик натижаларни кўрсатди.

Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили машғулоти самарадорлигини ошириш бўйича ўтказилган тажриба-синов ишларининг умумий натижалари

Тажриба-синов ўтказилган УЎТМлари бўйича умумий натижалар	Кўрсаткич	Тажриба-синов гуруҳлари				Назорат гуруҳлари			
		Тажриба бошида ўқувчи сони	%	Тажриба охирида ўқувчи сони	%	Тажриба бошида ўқувчи сони	%	Тажриба охирида ўқувчи сони	%
	Аъло	31	14,6	71	33,5	34	16,3	47	22,6
Яхши	66	31,1	111	52,4	69	33,2	87	41,8	
Қониқарли	84	39,6	30	14,2	80	38,5	68	32,7	
Қониқарсиз	31	14,6	0	0,0	25	12,0	6	2,9	

Бу танланмаларга мос келган диаграмма куйидаги кўринишга эга:

Тажриба ва назорат синфларида тўпланган далиллар шуни тасдиқлайдики, она тили таълими ижодий ташкил этилган синфларда ўзлаштириш назорат синф ўқувчиларига нисбатан юқори бўлиб, тажриба синф ўқувчилари а) берилган ўқув ҳолатларида ўз мақсадларини осонлик билан белгилай олади; б) айтилган нутқ ҳолатларига мос боғланишли нутқ туза олади; в) ўзларининг фикрларини далиллар билан исботлай олади ва ҳ.к. Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида 5-9-синф она тили машғулоти самарадорлигини ошириш бўйича ўқувчиларни фаоллаштириш технологияларини лойиҳалаш жараёнида сўз эркинлигини таъминлаш ва нутқни ривожлантириш (репродуктив А1, продуктив А1, қисман изланишли А1, креатив А1)ни креатив мобиллик даражасига эришишни амалиётга татбиқ қилишнинг

илмий ғоялари шакллантирилди.

Тажрибалар шуни кўрсатдики, тажриба-синов синфлари ўқувчиларининг билим, кўникма ва малакалари, ижодий фаолият тажрибаси, тил сезгирлиги қобилияти юқори даражада ривожланган, ўқув материални ўзлаштириш коэффициенти тажриба-синов гуруҳларида назорат гуруҳига нисбатан 11,7 % га ошган.

ХУЛОСА

Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида ўзбек тили ўқитиш методикаси ва амалиёти юзасидан олиб борган изланишларимиз натижасида қуйидаги хулосаларга келдик:

1. Қозоғистон Республикасида ўзбек тили таълимининг методик асосларини ёритиб бериш юзасидан илмий тадқиқотларни янада чуқурлаштириш зарурати мавжудки, бунда эътибор она тили машғулотларини ташкил этиш жараёнидаги дидактик ҳамда ижтимоий шароитлар билан алоқадор муаммолар ечимига қаратилади.

2. Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида ўтиладиган ўзбек тили ўқув предметининг таянч ўқув режаси, 5-9-синфларнинг ўзбек тили ўқув дастури, педагогик-психологик, методик адабиётлар ва бажарилган илмий-тадқиқот ишлари ҳамда инновацион ўқитиш ғояларини таҳлил қилиш орқали 5-9-синф ўзбек тили дарслари кузатилди ва тадқиқот муаммосига оид машғулотларни лойиҳалаш жараёнида ўқувчиларни фаоллаштиришнинг дидактик ва методологик асослари ўрганилди.

3. Тадқиқотимизда республикадаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида ўзбек тили дарсларини лойиҳалаш жараёнида ўқувчиларни фаоллаштириш технологиясига оид инновацион ёндашувлар, тамойиллар асосида ўқувчиларнинг ўқув-билув жараёнини моделлаштириш имкониятлари аниқланди. Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларининг ўзбек тили машғулотларида ўқувчиларни фаоллаштириш технологияларини лойиҳалаш жараёни (коммуникатив, ахборотлар билан ишлаш, ўз-ўзини ривожлантириб бориш, ижтимоий фаол фуқаролик, миллий ва умуммаданий, оғзаки/ёзма саводхонлик, фан-техника янгиликларидан хабардор бўлиш ҳамда фойдаланиш)да таянч ва мазкур ўқув предметига оид умумий компетенцияларни ривожлантириш учун таълимий воситалар ҳамда интерфаол таълим методларини қўллашни такомиллаштириш усуллари кўрсатиб берилди.

4. Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларининг ўзбек тили дарсларида ўқувчиларни фаоллаштириш технологияларини лойиҳалаш жараёнида: ўқувчиларнинг сўз захирасини кенгайтириб борилишини таъминлаш, лексик бирликлардан ўринли ва унумли фойдалана олиш малака, кўникмаларини шакллантириш, шунингдек, нутқий ривожланишда ҳамisha креатив мушоҳадага эришишнинг прагматик асослари изоҳланди.

5. Мамлакатдаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили машғулотларини ташкил этишда прагматика (сўзларнинг маъно нозикликларини ҳис қилиш, фарқ ва ўхшашликларини англаш, тўғри талаффуз ва саводхонликка эришиш, нутқ вазиятини тўғри баҳолаш ва тил имкониятларидан унга мос равишда фойдаланиш ва ҳ.к.) асосий мақсад бўлиб, чуқурлаштирилмаган лингвистик билимлар прагматик вазифаларни амалга ошириш воситаси бўлмоғи зарурлиги кўрсатиб берилди.

6. Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили машғулотларини ташкил этишда 1) она тили ўқитишда таълим, тарбия ва тараққиёт уйғунлигини таъминлай олиш; 2) она тили ўқитишда ҳамиша когнитив-прагматик жиҳатга эътибор қаратиш (назарий билимларни биринчи планга қўймаслик); 3) она тили ўқитишда тизимлилик ва изчилликка қатъий амал қилиш; 4) она тили дарсларида маънавий-маърифий ҳамда тарбиявий мавзудаги матнлардан кенг ва ўринли фойдаланиш; 5) она тили ўқитишда ўқувчиларни онгли, фаол ва мустақил фаолият олиб боришга ўргатиш; 6) она тили ўқитишда ўқувчиларнинг таълим муҳити, ёш хусусияти ҳамда ўқув имкониятларини ҳисобга олиш каби тамойилларга қатъий амал қилиниши назарда тутилади.

7. Республикадаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили машғулотларини самарали ташкил этиш воситалари тизимли равишда, дастур ва дарсликлардаги мавзулар моҳиятига уйғун ва ўзаро изчилликда, узвийликда (ўқитувчи томонидан) тайёрланган, уларни ўтказиш методлари лойиҳаланган, натижаси пухта ўйлаб чиқилган дидактик-методик яхлитликни ташкил этадики, бунда фан ўқитувчиси ҳар бир ўқувчининг ижодий қобилиятини ривожлантиришга қаратилган ўқув-билув топшириқлари тизимини ишлаб чиқиши ва дарсларида мунтазам татбиқ этиши муҳим.

8. Қозоғистондаги таълим ўзбек тилида олиб бориладиган умумтаълим мактабларида она тили машғулотларини самарали ташкил этиш 5-9-синфларда давом эттирилди: 5-синфда ўқув йилининг 2-ярмидан бошлаб тилнинг фонетик, лексик, грамматик томонлари билан алоқадорликда ўқув-билув топшириқларининг энг оддий кўринишларидан фойдаланилди; 6-синфдан бошлаб болаларни ўқув-билув топшириқлари воситасида гуруҳларга ажратиш, таққослаш, мустақил хулосалар чиқаришга ўргатиш, 7-синфдан бошлаб эса она тилидан далилларни таҳлил қилиш, қайта бирлаштириш, татбиқ қилиш, баҳолашга ўргатиш ишлари давом эттирилди. 8-9-синфда эса ўқувчиларнинг мустақил ижодий фаолиятга лаёқатлари, бадиий, илмий, публицистик матнларни кенгайтириш ва қисқартириш, берилган далиллар асосида объектни тавсифлаш, ўз фаолияти ва ўзгалар фаолияти натижасини баҳолаш каби малакалар ривожлантирилди.

9. Тажриба-синов синфи ўқувчиларининг билим, кўникма ва малакалари, ижодий фаолият тажрибаси, тил имкониятларидан ўринли фойдалана олиш даражалари, яъни ўқув материални ўзлаштириш коэффициенти назорат гуруҳига нисбатан 11,7 % га ошганлиги олиб борган тажриба-синов ишларимизнинг самарадорлигини белгилади.

**ONE-TIME SCIENTIFIC COUNCIL ON THE BASIS OF DIGITAL
SCIENTIFIC COUNCIL FOR GRANTING OF DEGREES AT ALISHER
NAVOI TASHKENT STATE UNIVERSITY OF UZBEK LANGUAGE AND
LITERATURE DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01.**

SOUTH KAZAKHSTAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

NARALIYEVA SHAKHLO JAMALOVNA

**IMPROVING THE METHODOLOGICAL BASIS OF TEACHING
THE UZBEK LANGUAGE IN SECONDARY SCHOOLS
(ON THE EXAMPLE OF UZBEK LANGUAGE SCHOOLS IN
KAZAKHSTAN)**

13.00.02 - Theory and methods of education (Uzbek language)

**AUTHOR'S ABSTRACT OF THE DOCTOR OF PHILOSOPHY (PHD)
DISSERTATION ON PEDAGOGICAL SCIENCES**

Tashkent – 2022

The Doctor of Philosophy (PhD) dissertation was completed at the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

The abstract of the dissertation is available in three languages (Uzbek, Russian, English (resume) on the website of the Academic Council (www.tdgu.uz) and on the Information and Education Portal "Ziyonet" (www.ziyonet.uz).

Scientific adviser	Sayfullaeva Rano Raufovna doctor of philological sciences, professor
Official opponents	Mukhamedova Saodat Khudoiberdievna doctor of philological sciences, professor Nurullaeva Shahlo Oktamovna doctor of pedagogical sciences, assistant professor
Leading organization	Bukhara State University

The defense of the dissertation will be held at the meeting of the Academic Council of the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 in 2022 "____" _____ at hours _____. (Address: 100100, Tashkent City, Yusuf Khos Hojib Street, 103. Phone: (99871) 281-45-11; e-mail: info@navoiy-uni.uz)

The dissertation is available at the Information Resource Center of the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi (The address: 100100, Tashkent City, Yusuf Khos Hojib Street, 103. Phone: (99871) 281-45-11).

The abstract of the dissertation was distributed on «____» _____ 2022.

(Register Protocol No. ____ dated _____, 2022).

Yuldashev Qozoqboy Boybekovich,
Chairman of Academic Council for awarding
degrees, doctor of pedagogical sciences, professor

Pardaev Koldosh Uzokovich,
Scientific Secretary of Academic Council for awarding
degrees, doctor of philological sciences, docent

Ashirboev Samikhon,
Chairman of the Scientific Seminar of
Academic Council awarding degrees at the
Faculty of Philology doctor of sciences, professor

INTRODUCTION (Dissertation annotation of Doctor of Philosophy (PhD))

Relevance and necessity of the dissertation topic. In the context of globalization, the problem of organization of school native language lessons in accordance with the spirit of the times, in which the creative activation of students' thinking "focuses on the development of effective and convenient forms of technology, improving the quality of education, encouraging creative thinking and pragmatic learning"²¹ are defined in the UNESCO Concept of International Education. Currently, special attention is paid to the teaching of mother tongue in schools in Japan, Germany, Great Britain, Finland, Switzerland, Russia, Hungary, Korea and China, which indicates that improving the quality of mother tongue education is becoming international.

In world education, the quality of education of students, including schoolchildren, the formation and improvement of their intellectual abilities, creative thinking is recognized as one of the conditions for sustainable development of countries. Research is being conducted to increase students' vocabulary in native language classes, to develop their speaking competencies, to improve the tools to ensure the effectiveness of education, to enrich the didactic support of education, to use innovative methods and tools that meet modern requirements in teaching.

According to statistics, given that more than fifty million people around the world speak Uzbek, it is important to pay attention not only to the teaching of the Uzbek language in Uzbekistan, but also to its education outside the country and in neighboring countries. Special attention is paid to the approach of modern methodology aimed at strengthening creative activity. In particular, a number of tasks are being carried out to create Uzbek language programs for foreigners and to establish and expand Uzbek language centers in those regions to ensure that Uzbeks living abroad receive education in their native languages. There is a need to further deepen research in the field of teaching the Uzbek language in Kazakhstan to cover the methodological basis of Uzbek language teaching.

State compulsory education standards of the Republic of Kazakhstan, approved by the Government of the Republic of Kazakhstan on August 23, 2012 No 1080, Law of the Republic of Kazakhstan "On Education" dated July 27, 2007 No 319-III, Order of the Ministry of Science and Education of the Republic of Kazakhstan dated October 25, 2017 No 545, approved by the Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan on November 29, 2017 No. 790 On approval of the National Program "National Spiritual Development", the Law of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 2019 №293-VI "On the status of a teacher", the Government of the Republic of Kazakhstan on the development of education and science in 2020-2025 Resolution No. 988 of December, Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated October 31, 2018 No. 604 on approval of state compulsory education standards for all stages of education, Annex 1 to the Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated September 16, 2021 No. 472, Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan

²¹ Incheon Declaration/Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all. World Education Forum, 19-22 may 2015, Incheon, Republic of Korea. <https://www.ucll.be>

2020 Appendix 1 to the Order No. 130 of April 6, 2019, PF-5712 of April 29, 2019 "On approval of the Concept of development of the public education system of the Republic of Uzbekistan until 2030", October 21, 2019 The results of this dissertation to some extent serve in the implementation of the tasks set out in the Decree No. PF-5850 "On measures" and other regulations in the field.

Conformity of the research to the priorities of the development of science and technology of the Republic. This research was carried out in accordance with the priority of the development of science and technology of the republic I. "Spiritual, moral and cultural development of a democratic and legal society, the formation of an innovative economy."

The degree to which the problem has been studied. There are a number of scholars who have conducted research on the teaching of Uzbek in schools with other languages of instruction. In particular, R. Yuldashev's monograph "Methods of teaching the Uzbek language in schools with Russian as the language of instruction", a textbook "Learning the Uzbek language" and a number of scientific and methodological articles²², M. Rixsieva's "Teaching students to write in the Uzbek language classes of Russian-language schools"²³ M.S. Ernazarova "Methods of teaching the Uzbek language in the 2nd grade of schools with Karakalpak language of instruction"²⁴, M.I. Mirzohidova's "Teaching the Kyrgyz language in Uzbek schools in comparison with the materials of the native language (on the example of vowels)"²⁵, E.B. Abduvalitov's "Fundamentals of teaching Uzbek literature in the V-IX grades of schools with Kazakh language of instruction"²⁶, N. Bekniyazova "Methods of teaching students to write in primary school lessons (on the example of schools with Uzbek and Karakalpak languages)"²⁷ D. Tashkhodjaeva's research, "Methodological Basis for Teaching to Re-narrate the Content in Her Own Words (on the Example of Russian-Language Schools),"²⁸ focuses on Uzbek language teaching and practice in schools with other languages of instruction.

Also, Sh.B. Bulekbaeva "Comparative teaching of the native language with the state language on a communicative-cognitive basis (on the example of schools with

²² Yo'ldoshev R. A. Ta'lim rus tilida olib boriladigan maktablarda o'zbek tilini o'qitish metodikasi. – T.: Fan va texnologiyalar, 2015.– 157 б.; Юлдашев Р. Изучаем узбекский язык / Ўзбек тилини ўрганамиз (Тўлдирилган 2-нашри).–Т.: Ўқитувчи, 1996. – 264 с.; Йўлдошев Р.А. Ўзбек тили дарсларида нутқни эшитиб тушунишга ўргатишнинг айрим масалалари// “Рус ва қозоқ мактаблари ҳамда муассасаларида ўзбек тили ва адабиётини ўқитиш масалалари” илмий маколалар тўплами. – Тошкент: ЎзПФТИ, 1997. –3-12-б.

²³ Рихсиева М.М. Таълим рус тилида олиб бориладиган мактабларнинг ўзбек тили дарсларида ўқувчиларни матн тузишга ўргатиш: пед. фанлари номз.... диссертацияси автореф. –Тошкент, 1998. – 20 б.

²⁴ Эрназарова М.С. Таълим қорақалпоқ тилида олиб бориладиган мактабларнинг 2-синфларида ўзбек тилини ўқитиш методикаси: пед. фанлари номз.... диссертацияси автореф. –Тошкент, 1999. – 22 б.

²⁵ Мирзохидова М.И. Ўзбек мактабларида қирғиз тилини она тили материалларига қиёслаб ўргатиш (унлилар мисолида): пед. фанлари номз.... диссертацияси автореф. –Тошкент, 1999. – 26 б.

²⁶ Абдувалитов Е.Б. Таълим қозоқ тилида олиб бориладиган мактабларнинг V-IX синфларида ўзбек адабиётини тил таркибида ўқитиш асослари: пед. фанлари номз.... диссертацияси автореф. –Тошкент, 2002. – 22 б.

²⁷ Бекниязова Н. Бошланғич синфлар она тили дарсларида ўқувчиларга матн яратишни ўргатиш методикаси (таълим ўзбек ва қорақалпоқ тилларида олиб бориладиган мактаблар мисолида). Монография. – Тошкент: Фан ва технологиялар, 2012. – 160 б

²⁸ Тошхўжаева Д .Р. Матн мазмунини ўз сўзлари билан қайта ҳикоя қилишга ўргатишнинг методик асослари (таълим рус тилида олиб бориладиган мактаблар мисолида): пед. фанлари номз.... диссертацияси автореф. – Тошкент, 2000. – 20 б.

Kazakh language of instruction)" 29, Sh.Sh. Yuldasheva's "Problems related to methods of improving students' speaking skills, oral and written speaking skills"³⁰, A.Q. Nisanbaeva's "Enhancing students' speech through text in Uzbek language classes (for schools with Kazakh language of instruction)"³¹, S.S. Tajbenova's research work, such as "Methods of teaching students to apply theoretical knowledge in mother tongue lessons (on the example of primary classes in Kazakh and Uzbek)"³², describes ways to develop speaking skills in the state language and how to use research methods to ensure students can apply theoretical knowledge in practice.

In particular, in 1964, the historian B. Nurlibekov studies the history of schools in South Kazakhstan, and in his research he provides information, in part, about the Uzbeks living there, and only a handful of Uzbek schools³³. Historian Sh. Hamrokulova's article, "Bilingual Education in Uzbek Schools in Kazakhstan"³⁴, provides a pedagogical analysis of the current efforts of Uzbek national cultural centers to address the problem of preserving the national language in Uzbeks through the introduction of bilingual education in Uzbek schools³⁵. Ikrom Akrom oglu, M. in connection with bilingual education in Uzbek schools in Kazakhstan³⁶. Musaeva also has scientific and methodological articles³⁷.

A.N. Jilin's "Uzbeks in Southern Kazakhstan,"³⁸ A.N. Jilin and K.K. Tayjanov's work "Study of the Uzbek population of South Kazakhstan (historical and ethnographic features of the village of Karamurt)"³⁹ focuses on the lifestyle, national values and, in part, the language of the Uzbeks living in South Kazakhstan.

The dissertation we are studying has not yet been studied in a monographic way in the methodology of teaching the Uzbek language.

The relevance of the research to the research plans of the research institution where the dissertation was completed.

The research of the dissertation was carried out in accordance with the plan of research work of the South Kazakhstan State Pedagogical University on the topic "Education and practice of the Uzbek language in Kazakhstan."

²⁹ Булекбаева Ш.Б. Она тилини давлат тили билан коммуникатив-когнитив асосда қиёсий ўргатиш (таълим қозок тилида олиб бориладиган мактаблар мисолида): пед.фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. автореферати. – Самарқанд, 2019. – 52 б.

³⁰ Юлдашева Ш.Ш. Давлат тили таълимида ўқувчилар нутқий малакаларини ўстиришининг илмий-методик асослари (таълим қорақалпоқ тилида олиб бориладиган академик лицейлар мисолида): пед. фанлари номз.... диссертацияси автореф. –Тошкент, 2008. – 23 б.

³¹ Нисанбаева А.Қ. Ўзбек тили дарсларида матн воситасида ўқувчилар нутқини ўстириш (таълим қозок тилида олиб бориладиган мактаблар учун). – Тошкент: "Алоқа Print", 2007, - 67 б.

³² Тажбенова С.С. Она тили дарсларида ўқувчиларга назарий билимларни амалда қўллашни ўргатиш методикаси (таълим қозок ва ўзбек тилларида олиб бориладиган бошланғич синфлар мисолида): пед. фанлари бўй. фалс. докт. (PhD)... диссертацияси автореф. –Тошкент, 2018. – 49 б.

³³ Нурлыбеков Б. история развития школ Южно-Казахстанского края (1864-1917 гг. И 1917-1924 гг.) // дисс.канд...пед.наук. - Чимкент. 1964.

³⁴ Хамрокулова Ш. Қозоғистондаги ўзбекларнинг республика фан ва маданияти ривожига қўшган ҳиссаси (1925-2015 йй).– Тошкент.: Янги нашр, 2015.- Б. 174 б.

³⁵ Хамрокулова Ш. Билингвал таълим – Қозоғистондаги ўзбек мактабларида// Сўз санъати, 2021. – 4-сон.–92-96-б.

³⁶ Икром Акром ўғли. Билингвал-Қарноқда // Жанубий Қозоғистон. 2005.

³⁷ Мусаева М. Билингвал таълим – мактаб амалиётида // Жанубий Қозоғистон. 2010 йил 18 июнь.

³⁸ Жилин А.Н. Узбеки в Южном Казахстане // Современное развитие этнических групп Средней Азии и Казахстана. – Москва: Изд. инст. этн. и атрп., 1992.

³⁹ Жилин А.Н., Тайжанов К.К. Изучению узбекского населения Южного Казахстана (историко-этнографическая характеристика селения Карамурт) // Полевые исследования Института этнографии. – Москва, 1984.

The purpose of the study is to improve the methodological framework for teaching the Uzbek language in Uzbek-language secondary schools in Kazakhstan.

Research objectives:

Identify the pedagogical problem of organizing native language classes in Uzbek-language secondary schools in Kazakhstan;

To show the current situation in Kazakhstan through the analysis of native language programs and textbooks for secondary schools with Uzbek language of instruction;

Disclosure of the principles of organizing native language classes in Uzbek-language secondary schools in Kazakhstan;

Improving the forms and means of effective organization of mother tongue lessons in Uzbek-language secondary schools in Kazakhstan;

to develop methodological recommendations for the development of students' speaking (listening comprehension, reading comprehension, speaking, writing) competencies in native language classes.

The object of the study was the process of improving the methodological framework for teaching the mother tongue in secondary schools in Kazakhstan, where education is conducted in the Uzbek language.

The subject of the research is to improve the content, forms, methods and tools for the organization of mother tongue education in secondary schools in Kazakhstan, where education is conducted in the Uzbek language.

Research methods. The dissertation uses methods such as observation, interview, questionnaire, test, pedagogical experiment, mathematical-statistical (based on the t-test of the student).

The scientific novelty of the research is:

The means of effective organization of mother tongue lessons in Uzbek-language secondary schools in Kazakhstan are based on the dialectical laws of the "thinking-language-speech" trichotomy and the technology of integration;

Education in Kazakhstan has been improved by introducing methodological recommendations for the development of students' listening comprehension, reading, speaking and writing competencies in the process of organizing native language classes in Uzbek-language secondary schools;

ways to improve communicative competencies through the formation and development of creative thinking based on a cognitive-pragmatic, heuristic, integrative approach to students living in a foreign language social environment;

In the process of effective organization of mother tongue lessons in Uzbek-language secondary schools in Kazakhstan, scientific-methodological and didactic support for the use of creative learning tasks and the organization of educational activities in collaboration with teacher-student-educational material has been developed.

The practical results of the study are as follows:

Increasing the intellectual potential of students through the principles of interdependence and interdisciplinary interdependence (continuity, continuity, awareness, consistency) in the organization of mother tongue lessons in secondary

schools with Kazakh language of instruction in Kazakhstan is scientifically and methodologically based;

Methodological support for the formation and development of students' thinking in a cognitive-pragmatic way in the teaching of the mother tongue in secondary schools with Kazakh language of instruction in Kazakhstan has been enriched;

In the process of organizing mother tongue lessons in Uzbek-language secondary schools in Kazakhstan, recommendations have been developed for creative activation of students, teaching language features, identifying language phenomena in teaching materials, optimizing the content of mother tongue science and improving teaching methods.

Reliability of research results clear problem statement, theoretical data from reliable sources, compliance of experimental results with modern requirements for pedagogical research, problem-solving and its solution comparative-critical, observation, interview, questionnaire, test, pedagogical experiment, mathematical - determined by means of statistical analysis methods, theoretical ideas and conclusions are put into practice, the obtained results are confirmed by the competent authorities.

Scientific and practical significance of research results. Scientific significance of the research results Scientific and pedagogical views on the creative activation of students in the organization of mother tongue lessons in secondary schools with Kazakh language of instruction in Kazakhstan, theoretical approaches, specific features of the educational process, its organization, methods and tools, determined by the use of methodological recommendations.

Practical significance of the results of the dissertation Theoretical generalizations and analyzes of the work in conducting lessons on "Methods of teaching the Uzbek language", "Methods of organizing creative work" and the creation of textbooks, manuals, complexes, design of native language classes in Uzbek-language secondary schools in Kazakhstan. can be used in the process.

Introduction of research results. On the basis of scientific results obtained on the activation of students in the process of improving the lessons of the native language in secondary schools in Kazakhstan, where education is conducted in the Uzbek language:

The research is based on the scientific recommendations of the study on the need for effective use of integration technology based on the dialectical laws of language, thinking, mutual understanding of students, the formation of psychological protection of students, the development of their creative thinking. "Methods of teaching the Uzbek language" for 3rd year students majoring in 6V01706-Training of teachers of Uzbek language and literature in the field of philology of higher education, in the creation of textbooks "Uzbek language" for grades 5-11 of secondary schools based on the results of psychological training used in the creation of textbooks (reference number 04-06 / 218 of February 2, 2022 of the South Kazakhstan State Pedagogical University). As a result, the effectiveness of mother tongue lessons in Uzbek-language secondary schools in Kazakhstan, the formation of national identity and ideological immunity in secondary school students, and their pedagogical and psychological readiness have been achieved;

Conclusions on the features of the content of mother tongue education in Uzbek-language secondary schools in Kazakhstan in the current teaching process, student psychology, the level of compatibility between age and teaching materials and their role in the development of communicative competencies, interactive methods and creative tasks., Recommendations on the organization of educational activities on the basis of teacher-student cooperation were used in the development of programs and textbooks "Uzbek language" in secondary schools in Kazakhstan with Uzbek language of instruction, in the development of manuals "Uzbek language (for grades 5-8)" (Act No. 10 of the Society of Uzbek Ethno-Cultural Associations of the Republic of Kazakhstan "Dustlik" dated February 12, 2022). As a result, the organizational components (logical, heuristic, integrative, critical, cognitive-pragmatic) of modern approaches and principles (such as scientific, membership, sequence, demonstration, modeling) in the native language classes of secondary schools in Kazakhstan, where education is conducted in Uzbek, are improved on the basis of; revealing and developing the creative abilities of students, effective organization of the educational process;

From the conclusions on the analysis of the current level of technology of activation of students in the process of organizing native language lessons in secondary schools in Kazakhstan with Uzbek language of instruction, the search for opportunities for activation, the development of recommendations on activation technology”, “Education and Development”, “Nation and Spirituality”(Act No. 04-27-2057 of the NTRC of the Republic of Uzbekistan dated February 2, 2022). The scientific results helped to improve students' perceptions and knowledge about the quality and effectiveness of mother tongue lessons in Uzbek-language secondary schools in Kazakhstan.

Approbation of research results. The results of the study were discussed in the form of scientific reports at 19 international and 2 national scientific conferences.

Publication of research results. A total of 29 scientific papers on the topic of the dissertation were published, including 3 manuals, 7 textbooks, 8 collections of international conference materials and 2 articles in scientific journals recommended by the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan for publication of the main scientific results of doctoral dissertations (including 9 have been published in foreign journals).

The structure and scope of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, three chapters, a conclusion, a list of references and an appendix. The total volume is 160 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

In the introductory part of the work, based on the relevance of the topic, the level of study of the problem, its relevance to the research plan, purpose, object, subject, tasks, scientific novelty, theoretical and practical significance, introduction of research results.

The first chapter of the dissertation is entitled "**The issue of teaching the Uzbek language in secondary schools as a methodological problem.**" analysis the native

language program and textbooks for secondary schools, the current state of teaching the native language in secondary schools in Kazakhstan, where education is conducted in the Uzbek language. Belonging to the same language family between the Uzbek and Kazakh languages, in terms of territorial boundaries, the neighborliness of Uzbekistan and the Republic of Kazakhstan, kinship ties, closeness of social life, interaction of two peoples' languages, literature, art and culture are specific aspects of common Turkish spirituality. It is no exaggeration to say that one is. Due to the unbreakable ties between the Uzbek and Kazakh peoples⁴⁰, there are 318 special Kazakh schools for Kazakhs living in Uzbekistan⁴¹. Many Uzbek families live in the Republic of Kazakhstan, especially in the southern part of the country. Today, education in more than a thousand schools in Kazakhstan is conducted in five languages - Kazakh, Uzbek, Russian, Tajik and Uyghur. The number of schools in the Republic of Kazakhstan specializing in the pure Uzbek language is 11, and the number of mixed schools with education in the Uzbek language is 126.

When thinking about the problems of the process of organizing native language classes in secondary schools in Kazakhstan, where education is conducted in the Uzbek language, we need to distinguish two aspects:

1. Problems related to the compatibility between the purpose of education, the content of education, teaching methods, teaching aids and teacher-student relations in the process of organizing native language classes in secondary schools in Kazakhstan, where education is conducted in the Uzbek language;

2. Problems related to the process of organizing native language classes in Uzbek-language secondary schools in Kazakhstan and the social conditions that ensure its success.

In Uzbekistan, it is possible to increase the effectiveness of mother tongue education in Uzbek-language secondary schools, to prepare young people for independent living, interaction, production and social relations. At the same time, in the organization of mother tongue classes in secondary schools in Kazakhstan, where education is conducted in the Uzbek language, there are misunderstandings among specialists, especially school teachers, in distinguishing creative education from traditional education. In the process of organizing mother tongue lessons in these schools, problems related to the purpose of education, the content of education, the compatibility between the design of education and its method, as well as the existence of social problems that negatively affect education were identified.

The program for Uzbek-language secondary schools in the country includes "Language and Behavior", "Beauty of Dress", "Family Traditions and Holidays", "Animal and Plant World", "World of Imagination", "Transport". and road signs", "Secrets of the universe", "Travel and leisure", "Beautiful places in Kazakhstan", "Seven wonders of the world", "Astana - center of culture and art", "Internet and social network", "Achievements in space conquest", "Eternal hand is my goal", etc. It is also important to choose topics that are aimed at harmonizing the lifestyles of the Uzbek and Kazakh peoples, strengthening the friendship between the two peoples.

⁴⁰ Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон – Қозоғистон: азалий дўстлик ва стратегик шерикликка асосланган алоқалар // Халқ сўзи. 2019 йил. 14 апрель. <https://xs.uz/uz/site/newspaper>

⁴¹ Азимов И. Бундан ўзимиз манфаатдормиз. <https://kun.uz/news/2021/10/13/>

A number of tasks such as mastering *the norms of oral and written speech, developing logical thinking, increasing vocabulary, teaching to understand the opinions of others, developing communicative literacy*, accustoming to the rules of spoken culture related to the original essence. Given that the majority of Kazakh children in the cities and districts of Kazakhstan speak Kazakh or Russian, and that most television and radio broadcasts are conducted in these languages, we believe that the future increase in the number of hours devoted to Uzbek language in schools will further strengthen fraternal ties.

The most important aspect of the program is that the chapters or sections of Uzbek language in the classroom are not named in theoretical terms, but chapters and sections are given specific titles to meet the child's social communicative needs or the national culture of the people. Thus, the content of education, teaching materials provided in the native language program and textbooks for secondary schools in Kazakhstan, where education is conducted in the Uzbek language, correspond to the general purpose of the subject.

Also, in each of the types of lessons there are a lot of opportunities to involve students in creative work, their methodologically correct definition, of course, depends on the skill of the teacher. When we observed the lessons of a group of teachers, it was found that most of them were conducted in traditional ways. (See Table 1)

Table 1

Methods of lessons observed and analyzed in the organization of mother tongue education in Uzbek schools in Kazakhstan

The total number of lessons observed	Course type							
	A lesson to teach and reinforce a new topic		A lesson in reviewing and building skills		Lesson of generalization of knowledge and skills		Knowledge and skills control course	
110	traditional	unconventional	traditional	unconventional	traditional	unconventional	traditional	unconventional
		36	21	20	13	5	7	7
Jami	57		33		12		8	

Our analysis shows that in the system of teaching the Uzbek language there is a need to further deepen research on the methodological basis of teaching the Uzbek language in Kazakhstan.

The second chapter of the work is entitled "Modern forms and means of teaching the Uzbek language in secondary schools." This chapter is entitled "Forms and methods of organizing native language classes in Uzbek-language secondary schools in Kazakhstan", "Principles of organizing native language classes in Uzbek-language secondary schools in Kazakhstan" and "Mother tongue in Uzbek-language secondary schools in Kazakhstan". three sub-paragraphs. Research is being conducted

in Kazakhstan to improve the technology of activating students in the organization of native language classes in Uzbek-language secondary schools. To this end, of course, emphasis is placed on the possibility of effective use of advanced pedagogical methods of activating students in mother tongue lessons.

There are specific forms of organizing native language classes in Uzbek-language secondary schools in Kazakhstan. Forms of organization of such classes - a) class-lesson form (traditional and non-traditional) and b) extracurricular activities (such as various conversations, evenings, meetings, competitions, Olympiads, independent study), which require continuity. .

Enhancing students' vocabulary, feeling and understanding the subtleties, differences and similarities of words in the organization of native language classes in secondary schools in Kazakhstan, where education is conducted in the Uzbek language; correct pronunciation and spelling; to be able to connect words and compose texts from sentences; finding and correcting spiritual and grammatical errors in connections, logical errors in texts; expressing an idea in different ways; a number of logical operations, such as the restoration of the continuation of a broken thought, the correct assessment of the speech situation and the use of language opportunities in accordance with it. Also, in the process of organizing native language classes in secondary schools, in-depth linguistic knowledge should be in the "shadow" of pragmatic tasks, and the student's mental activity should not be preoccupied with knowledge of linguistic rules and language construction. .

Texts that are semantically related, psychologically psycho-educational, pedagogically relevant to the age of the child in the process of organizing native language classes in these secondary schools; phraseological units, working on proverbs fosters responsiveness in students, provides oral / written literacy, leads the child to verbal perfection.

In the organization of mother tongue classes in secondary schools in Kazakhstan where education is conducted in the Uzbek language: 1) to ensure the harmony of education, upbringing and development in the teaching of the mother tongue; 2) always pay attention to the cognitive-pragmatic aspect of teaching the mother tongue (do not prioritize theoretical knowledge); 3) strict adherence to systematic and consistent teaching of the mother tongue; 4) wide and appropriate use of texts on spiritual and educational topics in mother tongue lessons; 5) to teach students to think consciously, actively and independently in the teaching of the mother tongue; 6) strict adherence to the principles of teaching the mother tongue, taking into account the educational environment, the age of the children and their learning opportunities.

The means of effective organization of mother tongue lessons in secondary schools of the country are systematically developed in accordance with the essence of the topics in the curriculum and textbooks, in a coherent, integrated (by the teacher), their methods are designed, the result is well thought out didactic-methodological integrity.

The third chapter is devoted to the "**Organization of experimental work and analysis of results**", which summarizes the organization of experiments to improve the effectiveness of mother tongue lessons in secondary schools in Kazakhstan with Uzbek language of instruction, effectiveness criteria and pedagogical results.

As a result of the current conditions and our observations, it should be noted that the consistent development of creative thinking skills, communication skills of students should be the main goal of mother tongue education in general secondary schools. In order to do this, it is necessary to achieve that the content of education is defined in proportion to this goal. The solution to the problem depends on a number of socio-pedagogical factors. In particular, a) in the system of mother tongue education, in addition to the general purpose, there is a strict definition of a specific purpose; b) determination of the content of education in accordance with the needs of the individual, the state and society, the development of science, technology, production processes, the important requirements for education and the purpose of education; c) To determine the main requirements for the education system in the use of bilingual and multilingual education in secondary schools in Kazakhstan, where education is conducted in the Uzbek language; g) taking into account changes in the vocabulary of the Uzbek language during the years of independence; d) creation of a new generation of textbooks "Uzbek language" for secondary schools in Kazakhstan, where education is conducted in the Uzbek language; e) To increase the effectiveness of Uzbek language classes in Uzbek-language secondary schools in Kazakhstan, the aim is to create an Information Bank database in accordance with the curriculum and textbooks of the subject.

It is also necessary to take into account the need to create a didactic basis for defining the content of mother tongue education in accordance with its purpose, and the existence of a number of didactic possibilities in defining the content of mother tongue education in the new era. Similarly, it is appropriate to include the selection of appropriate content of mother tongue education, defining the scope of social demand, the purpose, tasks and levels of the structure of the educational process, methods of describing the content and the task of redefining the system of didactic views. These scientific-theoretical views include the conceptually based content of the educational process, criteria and indicators for assessing the quality of educational outcomes, knowledge and concepts that represent the basis of a particular subject, a certain level of educational content, form, scope of teaching materials, objectives and the principles of ensuring the proportionality of its content, a new model of the content of mother tongue education will be defined. In this process, as noted above, the needs and capabilities of stakeholders, ie the important needs of the state and society, as well as the capabilities of students should be taken into account. This, in turn, requires the definition of its content on the basis of theoretical and practical support of the educational process.

For secondary schools in Uzbekistan where the language of instruction is Uzbek, the process of teaching the subject "Uzbek language" is aimed at developing students' communication skills, independent thinking skills, which increases the need to define the content of the educational process in accordance with its purpose. In particular, the new content of Uzbek language education should serve these purposes. The need to update the content of education is also directly related to the formation of new pedagogical approaches. Addressing this need to ensure the effectiveness of general secondary education in Uzbek-language secondary schools in Kazakhstan is of great didactic importance.

The system of concepts expressing the goals, objectives, content, means and methods of teaching the Uzbek language for secondary schools in the country should be defined on the basis of clear didactic approaches. The results of the analysis of the results, goals, content and methodological system of the educational process in general secondary schools in recent years have shown that in determining the purpose of education and its content, it is necessary to pay more attention to ensuring the balance of these two concepts. (See Figure 1)

Figure 1

Expected result of the organization of Uzbek language teaching in Uzbek-language secondary schools in Kazakhstan on the basis of lesson cycles

In the typology described, the science teacher should not overlook the fact that the goal of each lesson cycle is to achieve the intended goal only if the core of the lesson is the expected result.

In order to increase the effectiveness of mother tongue lessons in secondary schools in Kazakhstan, where education is conducted in the Uzbek language, experimental work on the problem of creative organization of lessons was conducted for four academic years.

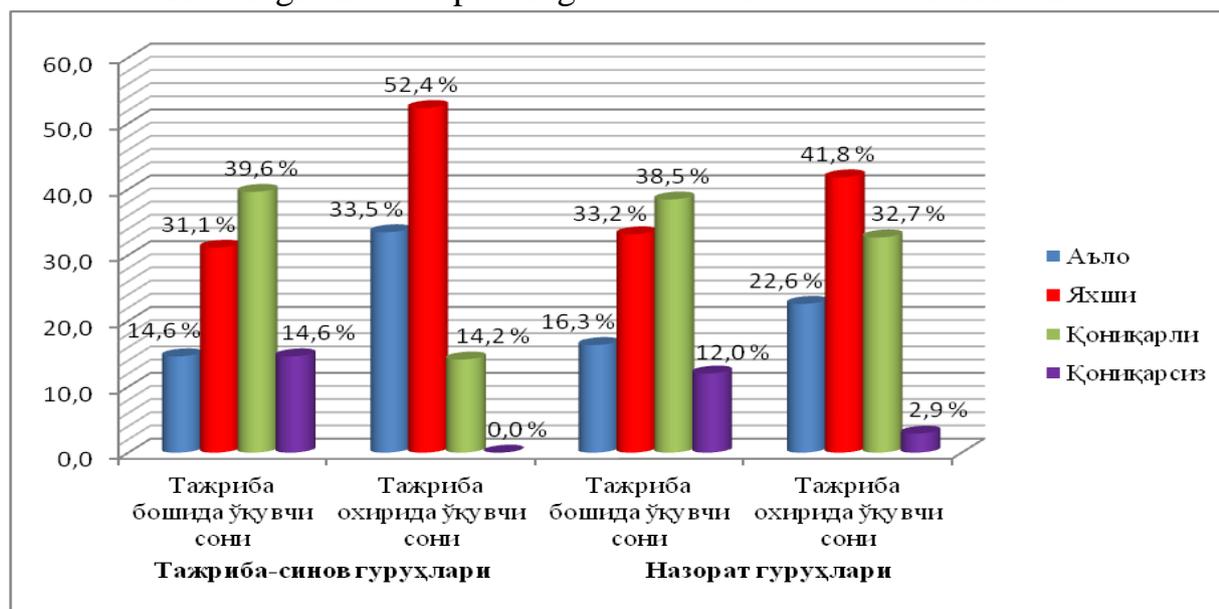
All objects of experimental work showed almost the same pedagogical results.

Table 2

General results of experimental work on improving the effectiveness of mother tongue lessons in Uzbek-language secondary schools in Kazakhstan

General results of experimental UOTMs	Indicator	Experimental groups				Control groups			
		The number of students at the beginning of the experiment	%	The number of students at the end of the experiment	%	The number of students at the beginning of the experiment	%	The number of students at the end of the experiment	%
	A'lo	31	14,6	71	33,5	34	16,3	47	22,6
Good	66	31,1	111	52,4	69	33,2	87	41,8	
Satisfactory	84	39,6	30	14,2	80	38,5	68	32,7	
Unsatisfactory	31	14,6	0	0,0	25	12,0	6	2,9	

The diagram corresponding to these selections looks like this:

Evidence gathered in the experimental and control classes confirms that mastery of mother tongue education in creatively organized classes is higher than in the control class, and that the experimental class students a) can easily set their own goals in a given learning situation; b) compose a related speech in accordance with the stated speech situations; c) can prove their point with evidence, etc. Ensuring freedom of speech and speech development (reproductive A1, productive A1, partial research A1, creative A1) in the process of designing technologies to activate students to increase the effectiveness of mother tongue lessons in grades 5-9 in secondary schools with

Kazakh language of instruction in Kazakhstan scientific ideas of application were formed.

Experiments showed that the knowledge, skills and abilities of students of experimental classes, creative activity experience, language sensitivity are highly developed, the coefficient of mastering the learning material in the experimental groups increased by 11.7% compared to the control group.

CONCLUSION

As a result of our research on the methodology and practice of teaching the Uzbek language in secondary schools in Kazakhstan, where education is conducted in the Uzbek language, we have come to the following conclusions:

1. There is a need to further deepen research on the methodological basis of Uzbek language education in the Republic of Kazakhstan, focusing on solving problems related to didactic and social conditions in the organization of mother tongue lessons.

2. Analysis of the basic curriculum of the Uzbek language in secondary schools with Kazakh language of instruction in Kazakhstan, the Uzbek language curriculum for grades 5-9, pedagogical-psychological, methodological literature and research work and innovative teaching ideas. 9th grade Uzbek language lessons were observed and the didactic and methodological bases of student activation were studied in the process of designing lessons on the research problem.

3. In our study, the possibilities of modeling the educational process of students on the basis of innovative approaches, principles of technology of student activation in the design of Uzbek language lessons in secondary schools with Uzbek language of instruction in the country were identified. The process of designing technologies for activating students in Uzbek language classes in Uzbek-language secondary schools in Kazakhstan (communicative, information work, self-development, socially active citizenship, national and multicultural, oral / written literacy, awareness and use of scientific and technical news)) and ways to improve the use of educational tools and interactive teaching methods for the development of basic and general competencies in the subject.

4. In the process of designing technologies for activating students in Uzbek language classes in Uzbek-language secondary schools in Kazakhstan: ensuring the expansion of students' vocabulary, appropriate and effective use of lexical units, the formation of skills, as well as the pragmatic basis for constant creative observation in speech development.

5. Pragmatism (feeling the subtleties of words, understanding differences and similarities, achieving correct pronunciation and literacy, accurate assessment of speech situation and appropriate use of language opportunities, etc.) in the organization of native language classes in Uzbek-language secondary schools in the country

6. In the organization of mother tongue classes in secondary schools in Kazakhstan where education is conducted in the Uzbek language: 1) to ensure the harmony of education, upbringing and development in the teaching of the mother tongue; 2) always pay attention to the cognitive-pragmatic aspect of teaching the

mother tongue (do not prioritize theoretical knowledge); 3) strict adherence to systematic and consistent teaching of the mother tongue; 4) wide and appropriate use of texts on spiritual and educational topics in mother tongue lessons; 5) to teach students to be conscious, active and independent in teaching the native language; 6) Strict adherence to the principles of teaching the mother tongue, taking into account the educational environment, age and learning opportunities of students.

7. Tools for effective organization of mother tongue lessons in Uzbek-language secondary schools in the country are systematically, in accordance with the essence of the topics in the program and textbooks, co-ordinated (by the teacher), their methods are designed, the results are well thought out didactic-methodological integrity It is important that the science teacher develops a system of learning tasks aimed at developing the creative abilities of each student and regularly implements them in the classroom.

8. Effective organization of mother tongue lessons in Uzbek-language secondary schools in Kazakhstan continued in grades 5-9: From the 2nd half of the 5th grade, the simplest forms of learning tasks related to phonetic, lexical and grammatical aspects of the language were used. ; From the 6th grade onwards, children were taught to group, compare, and draw independent conclusions through learning tasks, and from the 7th grade onwards, they were taught to analyze, reunite, apply, and evaluate evidence in their mother tongue. In grades 8-9, students developed skills such as independent creative activity, expansion and contraction of artistic, scientific, journalistic texts, description of the object on the basis of evidence, evaluation of the results of their own activities and the activities of others.

9. The effectiveness of our experimental work was determined by the fact that the knowledge, skills and abilities of students of the experimental class, experience of creative activity, the level of appropriate use of language opportunities, ie the coefficient of mastering the material increased by 11.7% compared to the control group.

**ОДНОРАЗОВЫЙ УЧЕНЫЙ СОВЕТ НА БАЗЕ УЧЕНОГО СОВЕТА
DSc.03 / 30.12.2019.Fil.19.01 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ НАУЧНЫХ СТЕПЕНЕЙ
ПРИ ТАШКЕНТСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ
УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ АЛИШЕРА НАВОИ**

**ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

НАРАЛИЕВА ШАХЛО ДЖАМАЛОВНА

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИЧЕСКИХ ОСНОВ
ПРЕПОДАВАНИЯ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА В
ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ (НА ПРИМЕРЕ ШКОЛ С
УЗБЕКСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ КАЗАХСТАНА)**

13.00.02 – Теория и методика обучения (узбекский язык)

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD)
ПО ПЕДАГОГИЧЕСКИМ НАУКАМ**

Ташкент – 2022

Диссертация выполнена в Южно-Казахстанском государственном педагогическом университете.

Автореферат диссертации доступен на трех языках (узбекский, русский, английский (резюме)) на сайте Ученого совета (www.tdgu.uz) и на Информационно-образовательном портале «Ziynet» (www.ziynet.uz).

Научный руководитель

Сайфуллаева Рано Рауфовна
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты

Мухамедова Саодат Худойбердиевна
доктор филологических наук, профессор

Нуруллаева Шахло Ўктамовна
доктор педагогических наук, доцент

Ведущая организация

Бухарский государственный университет

Защита диссертации состоится «___» _____ 2022 года в ___ часов на заседании Ученого совета при Ташкентском государственном университете узбекского языка и литературы имени Алишера Навои за №DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 (Адрес: 100100, город Ташкент, Яккасарайский район, улица Юсуфа Хос Хожиба, дом 103.Тел.: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz); e-mail: monitoring@navoiy-uni.uz.)

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Ташкентского государственного университета узбекского языка и литературы имени Алишера Навои (зарегистрирован за №____). Адрес: 100100, город Ташкент, Яккасарайский район, улица Юсуфа Хос Хожиба, дом 103.Тел.: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz).

Автореферат диссертации разослан «___» _____ 2022 года.

(Реестр протокола рассылки № ___ от _____ 2022 г.).

Юлдашев Козокбой Бойбекович,
Председатель Ученого совета
по присуждению научных степеней,
доктор пед. наук, профессор

Пардаев Кулдош Узокович,
Ученый секретарь Ученого совета
по присуждению научных степеней,
доктор фил. наук, доцент

Аширбоев Самихон,
Председатель научного семинара
при ученом совете по присуждению
научных степеней, доктор фил. наук,
профессор

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии PhD)

Цель исследования заключается в совершенствовании методических основ обучения узбекскому языку в общеобразовательных школах с узбекским языком обучения в Казахстане.

Объектом исследования является процесс совершенствования методических основ обучения родному языку в общеобразовательных школах с узбекским языком обучения в Казахстане.

Предметом исследования является совершенствование содержания, форм, методов и средств организации обучения родному языку в общеобразовательных школах с узбекским языком обучения в Казахстане.

Научная новизна исследования заключается в следующем:

доказано, что средства эффективной организации уроков родного языка в общеобразовательных школах с узбекским языком обучения в Казахстане основаны на диалектических закономерностях трихотомии «мышление-язык-речь» и технологии интеграции на этой основе;

усовершенствован процесс организации занятий родного языка в общеобразовательных школах с узбекским языком обучения в Казахстане за счет внедрения методических рекомендаций по развитию навыков аудирования, чтения, устной и письменной речи учащихся;

определены пути совершенствования коммуникативных компетенций через формирование и развитие творческого мышления на основе когнитивно-прагматического, эвристического, интегративного подхода к учащимся, проживающим в иноязычной социальной среде;

разработано научно-методическое и дидактическое обеспечение использования творческих учебных заданий в эффективной организации уроков родного языка в общеобразовательных школах с узбекским языком обучения в Казахстане и на этой основе организации воспитательной деятельности во взаимодействии учитель-ученик-учебный материал.

Внедрение результатов исследования. На основе полученных научных результатов по активизации учащихся в процессе совершенствования уроков родного языка в общеобразовательных школах с узбекским языком обучения в Казахстане:

научные рекомендации о необходимости эффективного использования интеграционных технологий на основе диалектических закономерностей языка, мышления, речи с целью достижения базовых компетенций для активизации обучающихся в процессе проектирования уроки родного языка, выводы по повышению педагогико-психологической готовности студентов в развитии творческого мышления в общеобразовательных школах с узбекским языком обучения в Казахстане были использованы при создании учебников «Узбекский язык» для 5-11 классов общеобразовательных школ, учебников «Методика обучения узбекскому языку» для студентов 3 курса специальности «6В01706-Учитель узбекского языка и литературы» (справка № 04-06/218 от 2 февраля 2022 года Южно-Казахстанского государственного педагогического университета). В результате достигнута эффективность занятий родным языком в

общеобразовательных школах с узбекским языком обучения и высших учебных заведениях Казахстана, формирование у обучающихся национального самосознания и идеологического иммунитета, их педагогико-психологическая готовность;

выводы о современном состоянии содержания обучения родному языку в общеобразовательных школах с узбекским языком обучения в Казахстане, психологии учащихся, уровне совместимости возраста и учебных материалов и их роли в развитии коммуникативных компетенций в квалификации учителя, сотрудничестве учителя и ученика, рекомендации по организации воспитательной деятельности по творческой активизации обучающихся на основе познавательного сотрудничества учитель-учащийся были использованы при разработке программ и учебников «Узбекский язык» в общеобразовательных школах с узбекским языком обучения в Казахстане (Акт №10 Ассоциации «Дустлик» узбекских этнокультурных объединений Республики Казахстан от 12 февраля 2022 года). В результате были усовершенствованы организационные компоненты модели технологии активизации учащихся в общеобразовательных школах с узбекским языком обучения в Казахстане на основе логических, эвристических, интегративных, критических, когнитивно-прагматических современных подходов и принципов, таких как научность, преемственность, последовательность, демонстрация, моделирование; выявление и развитие творческих способностей учащихся, эффективная организация учебного процесса;

выводы по анализу современного уровня технологии активизации учащихся в процессе организации уроков родного языка в общеобразовательных школах с узбекским языком обучения в Казахстане, поиску возможностей активизации, разработке рекомендаций по технологии активизации были использованы в передачах телерадиоканала “Бедорлик”, “Адабий жараён”, “Таълим ва тараққийёт”, “Миллат ва маънавият” Национальной телерадиокомпании Узбекистана “O‘zbekiston” (Справка № 04-27-2057 от 2 февраля 2022 г.). В результате это помогло улучшить представления и знания обучающихся о качестве и эффективности уроков родного языка в общеобразовательных школах с узбекским языком обучения в Казахстане.

Структура и объем диссертации. Исследование состоит из введения, трех глав, заключения, списка использованной литературы, приложений, объем составляет 160 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I part)

1. Наралиева Ш. Öğrenci konuşmaların büyümede Şiir metninin önemi (Özbekistan Halk Şairi Siraciddin Seyyidin şiir örneği üzerine). // Ata yurdun rüzgarı. Çağdaş Özbek Şiiri Antolojisi. Istanbul 2021. Sayfa 165-169.
2. Наралиева Ш., Ҳамроева Ҳ. Она тилининг буюк яловбардори. // «Ali Sir Nevai ve eserleri sempozyumu» Bildiriler kitabı, Akademik kitaplar, Istanbul, 2021й. Б-277-285.
3. Наралиева Ш.. (على سبيل المثال في) تعليم الطلاب التفكير الابداعي في فصول اللغة الأم (شعر البطل وشاعر الشعب أوزبكستان عبد الله أورييوف)// A Journey to the Heart. An international Anthology of poems, articles, end short stories Written by several Uzbek poets and writers. “Thinker” Publishing. Cairo. 2021. Pages 213-218.
4. Naraliyeva Sh. Factors of student speech greech growth based on artistic text (On the example of the poetry of the Peoples Poet of Uzbekistan Sirojiddin Sayyid) // A Journey to the Heart. An international Anthology of poems, articles, end short stories Written by several Uzbek poets and writers. “Thinker” Publishing. Cairo. 2021. Pages 135-140.
5. Naraliyeva Sh. «Teaching students to think creative in mother tongue classes (On the example of the poerty of the Hero and Peoples Poet of Uzbekistan Abdulla Oripov)// A Journey to the Heart. An international Anthology of poems, articles, end short stories Written by several Uzbek poets and writers. “Thinker” Publishing. Cairo. 2021. Pages 208-214.
6. Наралиева Ш., Ганиев С., Ҳамроева Ҳ. // Ноанъанавий она тили дарсларида Ўзбекистон халқ шоири Сирожиддин Саййид шеърларининг талқини// Международный научно-образовательный электронный журнал №20 «Образование и наука в XXI веке» ISSN: 2658-7998, 2021й., Б.348-353
7. Наралиева Ш., Ҳамроева Ҳ., Ганиев С. Ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма нутқини ривожлантиришда инновацион методлар // «Ўзбек тили тараққиёти ва халқаро ҳамкорлик масалалари» номли халқаро конференция материаллари, Тошкент. 2021й. – Б.118-124.
8. Наралиева Ш., Ҳамроева Ҳ., Ганиев С. Навоийнинг боғлари ёхуд адабиёт дарсларида // «Навоий замон ва халқларни бирлаштирувчи даҳо» номли халқаро илмий-амалий форум материаллари, Чимкент. 2021й. – Б.199-203.
9. Наралиева Ш. Ҳамроева Ҳ. Абдулла Орипов ижодининг Қозоғистонда ўрганилиши// «Абдулла Орипов ижодий меросининг ўзбек ва жаҳон адабий-эстетик тафаккури тараққиётидаги ўрни» мавзусидаги халқаро илмий-назарий конференция, // Тошкент. 2021й.- Б. 150-155.
10. Наралиева Ш., Ганиев С., Ҳамроева Ҳ. Абдулла Қодирий ижодининг Қозоғистонда ўрганилиши. // А.Қодирий таваллудининг 127 йиллигига бағишланган халқаро илмий-методик анжуман материаллари. Тошкент. 2021й.5. – Б. 42-47.

11. Наралиева Ш. «Қозоғистондаги ўзбек мактабларида ўзбек тили ўқитиш методик муаммо сифатида» // «Тил ва адабиёт масалалари»: Илмий мақолалар тўплами. – Тошкент, 2022. – 11-китоб. – 157-164б.

12. Наралиева Ш. Замоनावий таълим тизимидаги замоनावий ўқитувчи// «Кўп тилли таълим шароитида она тилини ўқитишни такомиллаштириш: муаммолар, янгича кўзқарашлар ва ечимлар» мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжуман материаллари// Чимкент, Элем, 2018й. Б.45-54.

13. Naraliyeva Sh., Namroyeva N. Methodological Basis of Teaching Uzbek Language In Secondary Schools (Example of Uzbek-language schools in Kazakhstan) // in Volume5, of Journal of Pedagogical Inventions and Practices, An American scientific Journal, ISSN Online:2772-2367, 2022.13.02. 34-38 p.

14. Наралиева Ш. Кўп тилли таълим шароитида она тилининг роли// «Содружество языков – содружество культур» мавзусидаги халқаро илмий мақолалар тўплами, 8-сон, Наманган, НамДУ, 20-21.05. 2021й. Б.194-201

15. Наралиева Ш., Ғаниев С. Ўзбек тили ўқитишда педагогик технологиялардан фойдаланиш усуллари (Қозоғистонда таълим ўзбек тилида олиб бориладиган мактаблар мисолида) // “Сўз санъати” Халқаро журнали, Тошкент: 2022.

16. Наралиева Ш., Ғаниев С. Linguodidaktische Merkmale von Folklorewerken in der Sprachentwicklung der Schüler (am Beispiel von Schulen in Kasachstan, in denen der Unterricht in usbekischer Sprache durchgeführt wird) // Widukind-Pressе Dresden, Pillnitzer Landstr 59 01326 Dresden, Germany 2022., Б-227-239.

17. Sayfullaeva R., Naraliyeva Sh., N.Namroyeva, G'aniev S. Linguocultural features of folk dances and songs of uzbeks in Kazakhstan // Volume 8, Issue 2, 2022 (February 2022) DOI:10.52146/ Multi. 5644287 (ISSN:1068-3844).

18. Наралиева Ш. Қозоғистондаги ўзбек умумтаълим мактабларида она тили машғулотларини сифатли ташкил этиш хусусида // Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги – ЎЗА илм-фан бўлими (электрон журнал). 2022 йил февраль. Б. 33-43 б.

19. Наралиева Ш. Таълим жараёнини янгилаш – янгича фикр юритувчи устозни тайёрлаш // “Инновациялық білім беру жағдайындағы педагог креативлігі» мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференциясининг илмий мақолалар тўплами // II бўлим, Чимкент, 2019й. Б. 361-366.

II бўлим (II часть; II part)

20. Наралиева Ш. Табиий-математик йўналишдаги умумтаълим мактабларининг 11-синфи учун “Ўзбек тили” дарслиги, Қозоғистон Республикаси Таълим ва фан вазирлиги тасдиқлаган, Алматы, “Жазушы”, 2020й., 16,38 б.т.

21. Наралиева Ш. Ижтимоий-гуманитар йўналишдаги умумтаълим мактабларининг 11-синфи учун “Ўзбек тили” дарслиги, Қозоғистон Республикаси Таълим ва фан вазирлиги тасдиқлаган, Алматы, “Жазушы”, 2020й., 32,76 б.т.

22. Наралиева Ш. Табиий-математик йўналишдаги умумтаълим мактабларининг 10-синфи учун “Ўзбек тили” дарслиги, Қозоғистон Республикаси Таълим ва фан вазирлиги тасдиқлаган, Алматы, “Жазушы”, 2019й., 15,79 б.т.

23. Наралиева Ш, Абдалиев Ф. Ижтимоий-гуманитар йўналишдаги умумтаълим мактабларининг 10-синфи учун “Ўзбек тили” дарслиги, Қозоғистон Республикаси Таълим ва фан вазирлиги тасдиқлаган, Алматы, “Жазушы”, 2019й., 31,01 б.т.

24. Наралиева Ш., Юсупова Т., Мавланова К. Ўзбек тилини ўқитиш методикаси, филология йўналишидаги талаба, ўқитувчиларга мўлжалланган ўқув қўлланма, 1-2-қисм, Алматы, Эверо, 2021й, 26,5б.т.

25. Наралиева Ш., Досметова Н., Абдураупова М. Умумтаълим мактабларининг 5-синф ўқувчилари учун “Ўзбек тили” дарслиги, Қозоғистон Республикаси Таълим ва фан вазирлиги тасдиқлаган, Алматы, “Жазушы”, 2018й., 21,86 б.т.

26. Наралиева Ш., Н.Досметова, Абдалиев Ф. Умумтаълим мактабларининг 6-синф ўқувчилари учун “Ўзбек тили” дарслиги, Қозоғистон Республикаси Таълим ва фан вазирлиги тасдиқлаган, Алматы, “Жазушы”, 2018й., 1-2-қисмлар, 44, 62 б.т.

27. Наралиева Ш. «Эссе ёзиш тартиби», умумтаълим мактабларининг методистлари, ўқитувчи ва ўқувчиларига мўлжалланган методик қўлланма, Чимкент, 2018й., 100 бет.

28. Наралиева Ш. “Ўзбек тили”, Ўқитувчи китоби (6-синф учун) методик қўлланма, Чимкент, 2018й, 421 бет.

29. Наралиева Ш. «Ўзбек тилидан бўлим (чорак) учун жамловчи баҳолаш топшириқлари», 6-синф учун иш дафтари(ўқув-методик қўлланма) ЖҚДПУ, 2021й., 66 бет.

Автореферат “O‘zbekiston: til va madaniyat” журнали таҳририятида
таҳрирдан ўтказилди.

Адади 50 нусха. Ҳажми 2,7 б/т. Қоғоз бичими 60x84 ¹/₁₆
«Times New Roman» гарнитураси. Офсет усулида босилди.
“BOOKMANY PRINT” МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
Тошкент шаҳри, Учтепа тумани, 22-мавзе, 17-б уй.